

अथ करविरमहात्म्यटीकासनाभिर्दिश्यते

१ श्रीगणेशाय नमः कारवीरमाहात्म्ये २ कविकृतं देवतादिमनः॥ ३ स्तोत्रक्षेत्रमाहात्म्य ४ मार्कंडेयाप्रतिनारदेक्षेत्रमा हात्म्य ५ अंगस्तीने काशीसोडप्याचेकारण ६ नारदो न्यायविधिवर्णन ७ देवो न्यायविधिवर्णन ८ मार्गो अंगस्तीने करवीरस्मरण ९ पराशरकृतयात्रांश १० गयामाहात्म्यविधिकथन ११ पराशरकृतपंचकामादिविप्र १२ विप्रकल्याणमाहात्म्यकारण १३ संसर्गविप्रवर्णन १४ पराशरकृतविप्रकारिसर्पनिग्रहस्तोत्रादि	१५ आध्यात्मिकमणीकार्यद्विरव्येत १६ संप्रतिपराशरकृततीर्थवि धितोर्थमाहात्म्य १७ नागकृतदेवीस्तोत्र १८ नागकृतयात्रादिमाहात्म्य १९ देवीकृतपराशरपुत्रवर् २० व्याससूक्तमहात्म्यकारण २१ अक्षरगोमन्महात्म्यकारण २२ पराशरकृततीर्थगणकथन २३ प्रयागदिसर्वतीर्थोपकांशतीर्थनि २४ प्रयागदशाश्वमेधमाहात्म्यवर्णन २५ दशाश्वमेधेतिहास २६ करवीरविवाहकृतिकारण २७ सर्वतीर्थोत्तिमहात्म्येतिहास	२८ अंगस्तीनेतमणिकर्णिकादिती र्थयात्रा॥ २९ लक्ष्मीसहस्रनाम ३० लक्ष्मी अंगस्तीप्रतिस्तेरनिक गमस्तोत्र॥ ३१ लोणारइंदुसेनास्त्वान्॥ ३२ अंगस्तीकथितस्तीर्थोत्ति ३३ कोटितीर्थोत्तिदिक्षिणभानस तदिहास॥ ३४ रंकीतीर्थेतिहास ३५ लक्षतीर्थोत्तिउत्तरमानसया त्री ३६ अक्षरकृततीर्थोत्तिहास ३७ गयाविधि कारवीरगयकोला स्तोत्रिहास	३८ गयामाहात्म्येतिहासपकविशति पदानि॥ ३९ संक्रांसादिपुण्यकालः तत्रतीर्थवि शेषस्तोत्रादि॥ ४० भोगवतीभक्त्यामाहात्म्य ४१ चतुःपट्टिभोगिनीच्युतीतिहास ४२ च्युतीच्युतीच्युतीच्युतीच्युती ४३ च्युतीच्युतीच्युतीच्युतीच्युती ४४ यमुनागोकुलेश्वरसौवेतिहास ४५ करवीरपंचकामादिविप्रवर्णन ४६ नदीसंगमचतुष्टयवर्णन ४७ मुनिकृतक्षेत्रमाहात्म्यकथने गणिकारव्यान॥
--	--	---	--

४३ लक्ष्मीकृतवीरगमनगोकुल माहात्म्यकथनादि॥ ४४ पंचकालेश्वरकृतदेवीतिहासो॥ ४५ कल्याणीतीतिहासभैरवस्तुवीज मुद्रा॥ ४६ कात्यायनीकृतस्तुवीजवर्णन॥ ४७ नंदिग्रामे विष्णुवसुदेवग्राम वसुदेववर्णन॥ ४८ सिंधुबटुकेश्वरकृतस्तुवीजवर्णन॥ ४९ विशालतीर्थगणारव्यान॥ ५० भ्रगणराज्ञारव्यान॥ ५१ भ्रगणराज्ञारव्यान॥ ५२ भ्रगणराज्ञारव्यान॥ ५३ भ्रगणकृतयात्रासंग्रहपत्र	५४ रत्नगिरिनामकथनचर्पणकृत रत्नदेववर्णन॥ ५५ कैदारकृतस्तुभोजनवर्णनस्तुगिरि जलशास्त्रचतुष्टययात्रा ५६ महाद्वारचतुष्टयमहालिंगाष्टक यात्रा ५७ लक्ष्मीकृतयात्रासंग्रहपत्रसंग्रहपत्र ५८ धर्मराजनामदसंवादीतीर्थकथन॥ ५९ क्षेत्रस्यकल्याणभैरवनामस्तुम कथन ६० नारदनधर्मप्रतिकुक्कुटेरादिदेव तीर्थकथन ६१ त्रिपुरीतकादितीर्थकथन	६२ पंचकोलास्तुक्षेत्रवर्णन थानो कपिलतीर्थचर्पणयात्रा ६३ कपिलाचलीसंवेधिव्रतेति हासो॥ ६४ कामालयपञ्चालयनामपत्र नेतिहासोक्षेत्रस्य॥ ६५ शिवालयात्रायात्रायात्रायात्रा यनामपत्रनेतिहासोः करवीर ६६ कुबेरसुकेतियायुध॥ ६७ राक्षसालयनामहस्तके तिहासः ६८ कोलपुत्रसुकेतियायुध ६९ कोलकृतसुकेतियायुध॥	७० कोलगिरिसंज्ञापत्रनामकारण कृतस्तुपुत्रशोकमुनिकथित पुत्रोत्साधयाः॥ ७१ कोलास्तुस्तुस्वर्धाधनेन जलसंज्ञानाशदेवीवैरवकरवी रादिपुत्रोत्तिः ७२ कोलस्यराज्यकारणविरु ७३ कोलेन करवीरायात्रायात्रा नं करवीरमाहात्म्याध्यायानु क्रमणिकासमाप्ता॥ ७४ कविकृतस्वाश्रयभूतरा जकुलवर्णन ७५ कविकृतस्वकुलवर्णन॥
---	---	--	---

करः माहः श्रीगणेशायनमः श्रीमहालक्ष्म्यै नमः अथ करवीरमहात्म्यटीका सनाभिर्लिख्यते परब्रह्ममायादि टीका अ-१

२

तत्ताञ्जो जन्माच्युते शोभवत्कार्कशात्तयादिरूपा जगत्तात्कोलासुरप्रात्रकोलापुरस्थमहच्छर्वाभुल
क्ष्मी १ ज्येष्ठतृते तनतायानतं पुत्रताचपात्यतं एष गेयस्य च यत्स्व गृष्टभोदुररयमगाधिपतिगामि
२ कमलोत्पलसिन्दूरदयकरवपुःकिरणनेत्रशालिपुस्तखदंभार्यासिद्धिछायापुरुषैर्दीपस्य वत्सकलपू
ज्य ३ नेत्रशङ्खगवतसाक्षादकतां मुखसमत्वं मेति विधुः यस्य च तनयाविधिगुह्यभयममहातइष्ट
दंयदिह ४ यद्रुचिरं तनुगलमदपथिकेशानोलतां दधति यस्य बैकुण्ठे कैलासे स्वानंदे खेति श्री
पुरयञ्ज ५ यच्चतुरोदशपंचचसहस्रमष्टादशभयति सुकरान् तत्सरपंचकमीडेहरिहरग
णपतिरविप्रकृतिरूपं ६ इंद्रादीनमरात्तुगुप्रभृति कांश्चर्षन्निचंगगादिकाः सिंधूः पुष्करमुख्य
तीर्थनिबहान्दौलान्सुमेवादिकान् सिंधून्सूर्यमुखान्ग्रहान्पितृगणानाम्यस्मिकाशादिकं
त्रौघं जननीगुरुचजनकैरीषादिनागान्सतः ७ कामाक्ष्याप्रतिशिवतः परो गिरिब्रह्मयक्षराक्षसतः

कोलादितिसाहायस्य विदुः कल्पसप्तकेकमतः ६ यत्तु महालक्ष्म्यखिला मरतीर्थक्षेत्रमुनिगणाक
लितं कोलापुरमस्य महन्माहात्म्यं यद्विगजते भूमे १ तस्य सर्वस्य बुधिरूपेण जनस्य हरि संस्थिते
इत्यादिवाक्यैः निरुक्तं खिलांतयामितया स्थितया महालक्ष्म्यै वप्रेरितो दाजीज्योतिर्विद्रायना माहं व्या
ख्याचिकीर्षुः तत्र क्वचिद्विद्वद्गुरुकालालेखकप्रसादाद्वा विसंतिः प्रयोगेषु व्याकर्णारणाभुधिश्रव
हुतपुस्तकेषु भासते तत्सरिहारविषयेपि सर्वप्रज्ञारूपाया तयैव स्फूर्ति प्रापितः सन्नध्याहारं सं
बंधमार्षवादिं च परिकल्प्यतत्तु व्याकरो मितन्महालक्ष्म्या सोढव्यं मोर्मिकव्युत्तिशालिभिरपु
रोभागिभिः विद्वद्भिरपिरुपयोररीकर्तव्यं तत्र भवान् भगवान् श्रीमन्नागयणावतारः सकल
मुनिकुलवरेण्यो योगिगणगण्यो निजभजकधारण्यो निखिलागण्यगुण श्रीमद्देव्यासः करवीरम
हात्म्यपुराणचिकीर्षुरग्रेखकतैकग्रंथविरचने विघ्नध्वंसार्थं एतन्माहात्म्यं प्रसिद्धये च श्लोक

कर माहः त्रयेणमंगलमाचरन् जगत्सृष्टिस्थितिसंस्कृतिनैर्विघ्नभासनमोहकत्वागुणविशिष्टेषुषट्सविधिहरि दीक्षा अ-१

3

हरगणेश्वरविशक्तिरूपेषु देवेषु पूर्वोक्तषट्कर्मवैशिष्ट्यसंवेपियथा सृष्ट्याद्येकैककर्मविशेषतः एकैकस्य मुख्यत्वेन प्रवर्तनं तथा विघ्नविनाशे गणेशस्य तज्ज्ञानादौ श्रीमद्गणेशप्रणमति वंदे इति सकलश्वेतुःषष्टिकलासहितः ते च ते देवश्रेष्ठ इन्द्रादिकृपालाः तेषां वंदनं अष्टसंख्यात्मकं तेन आनतः यद्वा सकलं सर्वं इति देववंदविशेषणतया यावदंतमयनाशसमर्थं किंचयं नम्यन्तानम्येत्तत्र समासभावोपि स्ववादेशा आर्षः विधिहरी

वंदे करींद्रवदनं सकलामरेद्रं दानं तं सकलविघ्नविनाशदक्षं

श्वराः सृष्टिस्थितिनाशकर्तारः चंद्रा औषधी शक्तेन जगमोषकश्च मुख्येषु ते देवाः इंद्रादयः यद्वा देवाः द्योतमानाः सूर्यादिग्रहाः भग्वादिमुनयः देक्षादयोः प्रजापतयो वा सेवे इष्टसंघं लभंति लभं

तीतिवते मानार्थं लघु अधुनापि प्राभुवंतीति सत्त्वं अनुदात्ते तन्निमित्तकाल्पने पदस्य अनित्यत्वात् लभंते परस्मैपदं करींद्रगजश्रेष्ठस्तद्वदनं यस्य स्य द्वाकरोऽस्यास्तीति करिभुंदायुक्तं इंद्रं परमैश्वर्यवच्च अतिशोभमानमिति यावत् इति परमैश्वर्यं इति धातुः अथवा महास्तीदक्षिणेनेति श्रुतौ गजो गजपतिर्ध्वजीति गजत्वेन रूपकस्य च गणेशसहस्रनामस्तोत्रे श्रुतत्वात् करीन्द्रासौ शोभा वदन् श्वयद्वा करींद्र एव गतः तस्य वदनं यस्य सः तं शनैश्चरद्दृष्ट्या गतमस्तकस्य पार्वती नंदनस्य विष्णुना एव गतमस्तकं चित्तानीयत्वापि तमितिकथानकं ब्रह्म वैवर्ते रघुगणेशसंबन्धे द्वाद्वाध्याये द्रष्टव्यं प्रकटं तु विशेषायेतत्रैव देवराजं परित्यज्य गजराजो महाबाहूरी इति शिवपुराणमुद्रलपुराणयोरुत्तुशिवेन तच्छिरोलापितमिह सति वंदे करींद्रवदनमिति विशेष्येण तदेवानां व्यावृत्तिः तेषां गजमुखत्वाभावात् उत्तरपदागतो यच्छब्दः तच्छब्दनापेक्षत इति द्योतनायैव नात्र तच्छब्दत्रयोगः

यन्मस्यैवेविधिहरीश्वरचंद्रमुख्यादेवालभंति सकलैः पितृवृंदराशिः १
 शारदां सकलवाग्प्रवृत्तिदासुंदरां सकललम्पहंत्री सन्नमे सकल
 मंगलदात्रोहं सबाहनदृढीकृतासना २

गणेशं त्वाकवितामूलभूतां सरस्वतीं नमति शारदामिति सकलाः परापश्यंती मध्यमा वैखरीति च
 तुर्विधाः याः यद्वा संस्कृतप्राकृता नेकदेशसंबन्धि न्यायावाचस्तसां प्रवर्तिनीं सुंदरां सर्वपापनाशिनीं
 गलकां श्रीं हिंसां शारदां सरस्वतीं सन्नमे आत्मने पदं आर्षे २ एतन्माहात्म्यवर्णनीयां महालक्ष्मीं स्तो
 ति हे देवि कोलस्य कोलदैत्यस्य पुरं करवीरं अन्येषामपि दृश्यत इति पूर्वपदांतस्य हीर्घाः ३ दैतेयेति
 महालक्ष्मिदैत्यदेवमुकुटकोटिलतनी राजने सर्वरक्षकं तव पदं मंगलं वृद्धे वयं सेवामहे ३ महाल
 क्ष्मीं स्थानकोलापुरं स्तोति जयतीति उपेन्द्रस्य विष्णोरासो ये जनाविष्णुभक्ता इत्यर्थः इदमुपलक्षणं

शैवादीनां तैः पूर्णक्षेत्रे भ्रष्टं कोलापुरं दीनामीत्रैलोक्ये जयति उत्कर्षेण वर्तते तस्योक्तपैहेतुमाह ये
 नेति इश्वराणां शिवादीनामीजतिचंचला एकत्रास्त्रा लक्ष्मीः प्राणिनां मुक्तिदातुं येन रुधास्थिरी
 कृता अस्ति स्वस्मिन्निति शेषः

दैतेयचंद्रमुरचंद्रकिरीटकोटीज्योतिषा निकारकल्पितरत्नदीपं देवित्वादीयचरणं शरणं
 जनानां सेवामहे सकलमंगलवर्धनाय ३ जयत्यपेन्द्रासजनेकपूरितं कोलापुरं
 क्षेत्रवरं त्रिलोक्या येनातिरुधाप्यतिचंचलारमाशरीरिणां मुक्तय ईश्वरेश्वरी ४
 भूमि संस्थितमपीनेव भूर्यदिहोच्चैस्त्रिहवतोप्यधरलं तमायास्तगदधोपहार्यपा
 यादविमुक्तं करवीरकंपुरं ५ इह त्रिलो

क्यां जत इदं श्रेष्ठमिति भावः ४ तस्यैव संज्ञांतरं कथयं स्तुत रक्षणं प्रार्थयते भूमि संस्थितमिति

कर० माह० यद्भूमि संस्थितमपि भूतं प्रलये सर्वभूमे न शेषियस्य महालक्ष्म्या तत्समेयस्वदक्षिणकोरे धृतत्वेन विनाशित्वा टीका० अ१
 भावोत्स्वर्गात्स्यत्वेनोच्चमपि अधरं स्तुतं देवपक्षया अधोदेशे विद्यमानं तज्जगदघोषहारिविशेषापनाश
 कं महालक्ष्म्या कदाप्यविमुक्तत्वादविमुक्तं संज्ञकं करवीरे अपायायायात् ५ करवीरे प्रतिकामधेनुत्वेन त
 त्थोचतदुग्धत्वेन वर्णयन्तस्ते वनं जनानुपदिशति सेवंतु इति करवीरे मेव दिव्यधेनुः कामधेनुः तस्याः
 प्रभूतं बहुलं कथानाममृते कथादुग्धं दिव्यगेदं दर्शनस्य मंगलहेतुत्वात्तल्लुग्धमपि तत्थाविचरो गनाशक
 मपि तद्दत्तं करवीरकथानकमपि तिभावः ६ इदानीं वेदव्यासो वामदेव इव स्वात्मनः शास्त्रानुभवाभ्यां
 ब्रह्मरूपतां मुनो संदधानस्तं प्रणमति तं वेदशा
 सेवंतुरभुविजनाः करवीरदिव्यधेनुप्रभूतकथनामृतमस्तुदारं यद्वै भवाधिगदनाशकरं
 पवित्रपापपहंसकलमंगलवृद्धिदत्तत् ६ तं वेदशास्त्रपरिनिष्ठितशुद्धबुद्धिचर्मिकं सुर
 मुनीन्द्रनतं कवोद्रे लल्लवचंचनकेपि गजटाकलापव्यासं नमामि शिरसा तिलकं मुनीनां ७

स्त्रेति ननु स्वात्मानं प्रतिकस्यापि न मनमदृष्टचरमिति चेत्तेनैव भाग्यारंभे मंगलाचरणगद्ये ॐ नमो भ
 गवते वासुदेवाय ॐ नमः पितामहाय ॐ नमः प्रजापतिभ्यः ॐ नमः ह्यष्टदेवाय नाय ॐ नमः सर्ववि
 प्रविनायकेभ्य इत्यस्मिन् स्वात्मानं प्रति न मनं हतं मस्तीति ग्रहाण वेदशास्त्रेषु परिनिष्ठितानि छाताभुक्षा
 बुद्धिर्यस्य तं प्रति धं ह्यष्टवचंचल्लवर्णमित्यर्थः ७ सर्वज्ञानामपि मुनीनां स्तुते वक्ष्यमाणे प्रभसंभवाय तस्य
 गुरुमुत्सात्सकलेति हासपुराणपठनपूर्वकवेत्ततामहासाधैस्त्रिभिः अष्टादशैति पराशरपत्न्याः सत्यव
 र्थाः अग्निमसुगंधाजन्मनिपुत्रः ६ वेदं देवकं रूपं लिखितं वेदराशिं कः ग्यजुः सामाथर्वणरूपेण चतुर्वि
 धं ह्यष्टवचंचतुर्भ्यः
 अष्टादशपुराणानां कर्ता सत्यवती सुतः कलिं समागतं वीक्ष्य जनं ददृज उमुनिः ६ ह्यष्टावेदंचतु
 र्भोगंचतुर्भ्यः समपाठयत् प्रत्येकमपि शाखां वै विधिवत् समपाठयत् ९ इति हास

करं माहः

६

टीका अ१

पुराणं वैपंचमं वेदमेव जिहते द्रियाय शांताय दंताय सत्यवादिने १० सूताय कथयामास सर्वं
पापप्रणाशनं व्यास उवाच नैमिषे निमिषारण्ये नानाद्रुमविभूषिते नानापुष्पसमाकीर्णना
नातीर्थनिषेविते ११ यक्षकिंनरगंधर्वविद्याधरविभूषिते नानादेववराकीर्णयजंतश्च भूया
न्विताः १२ नरनारायणस्यायेतस्मिन्वरं न वरे सदा निवसंति मुनिश्रृङ्गाः परध्यानपरायणः १३
कस्य पोगारुवोगार्ज्यी गौतमो भूविगिरास्तथा याज्ञवल्क्येयावसिष्ठश्च भृगुः कुलस्तथैव च १४ ५ ५
क्रमेण चतुरो वेदान् पौलवैशंपायनजैमिनिसुमंतुभ्यः १ भागवतादिपुराणे तैभ्यः पंचमं वेदतुल्यं तदर्थं प्रप
दकत्वात् पुराणमिति समाहारद्वैकत्वं १० अथ कर्षीरमहात्म्यकथनोपाद्वात् प्रकरणे नैमिषद्वयारभ्य
वदिष्येत् कथानकमिदं तैकोनविंशतिश्लोकैराहर्तिहास १५ १६ १७ १८ १९ एकस्य पादिसौभर्यता
श्वतुस्त्रिंशत् अन्ये आष्टाशीति सहस्रैः संमितास्तत्संख्याकाः तथा संयतात्मानो जितमनसः शौनकाः आदिः

प्रश्नकर्तृत्वान्मुख्ये येषां ते तच्च इत्येतै नरनारायणस्य तिएकावतारत्वादकवचनं अग्रेयं जंतः संतः बदरीवने सं
स्था

पराशरो भरद्वाजो जातृत्कर्ण्यस्तथैव च विश्वामित्रस्तथा चिन्मधनंजयविभावस्तु १५ मांडव्यश्चाथर्क
साः जमदग्निस्तथैव च आपस्तंबो यज्ञाबालिः कपिलश्च वनस्तथा १६ मुद्गलश्च कपिश्वैव जलंधो वी
तिहोत्रकः वामदेवो गुरुमुदेत्यपमर्षएव च १७ पावमान्यप्रगाथाश्च शैबश्च सौभरिस्तथा अष्टाशी
तिसहस्रैस्तु संमिताः सर्वे एव हि १८ इत्येतै संयतात्मानो मुनयः शौनकादयः बदरीवने संस्थानाः
सूतं पप्रच्छुरादताः १९ ऋषय उचुः सूत जीवन्निरेसा धोयद्रवां ऋषणाभूतं कथनं सर्वशास्त्राणां
प्रकरोषि बहुभुत २०

नैमिषस्थितिर्येषां ते एतादृशा आसन्त एव अधुना नैमिषे नैमिषनामके नानाद्रुमेत्यादि विशेषणविशिष्टे तस्मिन्
स्थिते अत्र यच्छब्दाभावादेतच्छब्दः प्रसिध्वाचीवने जले वरे श्रेष्ठे यस्मिन् यद्वा वनेषु श्रेष्ठे अग्निमेषाः देवाः तेषां

कर. माह. अरप्येनिवसंतिन्यवसन्नित्यर्थः तेसूतंपप्रचुरितिनैमिषइत्यारभ्यनवश्लोकानांअन्वयः अथक्रययः सूतंप्रति टीका. अ१

स्तुत्यानंदयंतआशिषंप्रयुंजति सूतइति हेबहुश्रुतसाधोस्तत्त्विंजीवययस्मात्भवान्श्रवणयोरमृतबन्धुं
सर्वेषांशास्त्राणांशास्त्रार्थंप्रतिपादकानांपुराणानां कथनं करोषि २० श्रुतेति भुवनत्रयेस्वर्गमृत्पातालुषुना
नास्थानस्थितस्थलविशेषेषुस्थितानामपिइत्यर्थः अपिभिन्नक्रमः सर्वेषांक्रमेणमंदाकिनीभागीरथीभोगावतीप्र
भतीनांतीर्थीनांमाहात्म्यंश्रुत्वा ननुविस्मृतमितिभवः स्थिरमितिपाठेपिदृढंवर्ततइत्यर्थः इतिरीत्याएतत्
श्लोकार्थःभिन्नः एतदग्निसंश्लोकार्थस्तुतेषांनानाफलदनानातीर्थीनांमाहात्म्यश्रवणादस्माकंसंशयःजाय
तेकिंतीर्थसेव्यमिति संदेहोभवति तेदिदंमाहात्म्यंवास्तवंतात्तिकंवेतिभवान्जाना

श्रुत्वापिसर्वतीर्थीनांभुवनत्रयवासिनां नानास्थानप्रसिद्धानांमाहात्म्यमनसिस्थितं २१

माहात्म्यश्रवणात्तेषांसंशयोक्कुजायते तद्वास्तवमिदंवेति संशयात्नमतेमतिः २३

अधुनेहमहाभागातादृशंब्रूहिनःप्रभो क्षेत्रंतीर्थवराकीर्णमिहामुत्रफलप्रदं २४ पुष्कराद्या

नितीर्थीनिर्गंगाद्यासरितस्तथा प्रयागश्र्वगयावापिनैमिषारण्यमेवच २५

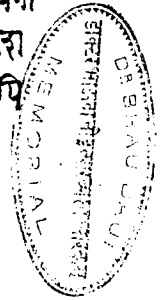
तिअस्माकंमतिस्तुसंशयानभ्रमतेकिंसेव्यमिति संदेहात्भ्रमतीत्याकारकरीत्याभिन्नाः कार्यः प्रथमश्लोकस्य
तीर्थीनांमाहात्म्यंश्रुत्वास्माकंमनसिस्थिरं दृढंयथातथा बहु संशयोजायतइतिउत्तरश्लोकपूर्वार्धेनान्वयेमति
माहात्म्यश्रवणात्तेषांमिस्यस्यपौनरुक्त्यंस्यात् पूर्वरीत्याभिन्नार्थकरणेतुवाक्यभेदात्तत्रस्यादेव एवमप्यपि
पुनरुक्तिप्रसंगेवाक्यभेदेनसमाधेयं २२ हेमाहाभागेहप्रभोसूतयतक्षेत्रंस्थलरूपंतीर्थवैरैः स्वस्वांशेन
स्थितैर्जलस्थलरूपैराकीर्णव्यासेतादृशमधुनानोस्माकंब्रूहितीर्थतीर्थीतिपाठेतीर्थस्थलरूपंक्षेत्रमित्येवार्थः
तीर्थेशास्त्रधरक्षेत्रोपायोपाध्यायमंत्रिषु अवतारर्षिजुष्टांभः स्त्रीरजः सचकथ्यतइत्युभयत्रापि विश्वः २३
कतिपयानिजलस्थलरूपाणितीर्थवराण्याहपुष्करादीनीति सार्धद्वान्यां अस्माभिर्मनसिस्थितंस्थापित

कर माह मियर्थः तिष्ठति रजतं भवितव्यं त्र्यं प्रत्ययस्य समानकर्तृकत्वं पूर्वकालिकत्वेन नियमात् २४ इत्यादीनिपु टीका अ१

६

कुरादिसंख्ययादीनि सर्वाणि तीर्थानि यस्मिन् क्षेत्रे वसंति तादृशी ब्रह्मातिपूर्वगान्वयः २५ सर्वतीर्थस्त्रयिने
वयं सर्वतीर्थफलैषु आकुलं मनः यद्वासात् यस्मिन् तीर्थे वासात् निश्चलं स्थिरं लब्ध्वा स्वस्तिनः स्याम तादृश
मेकं केवलं मुख्यं वा तीर्थं ब्रूहीत्यन्वयः २६ सूत उत्तरं ददस्व भाग्यमभिनन्दति अहो इति। सर्वज्ञानमपि
भवतां प्रभृतीर्थेन सर्वकर्मसु विषयेह २७

किं विरजं सेतुबंधं च लघ्वावेणी च गतमी द्वारकागोकुलं चापि श्रीशैलः पांडुरगकं २६
वाराणसी महापुण्या चैत्रभागा सरस्वरी २७ इत्यादि सर्वतीर्थानि क्षेत्रे यस्मिन् वसंति हि २७
तादृशी तीर्थमेकं हि ब्रूहि संशयनाशनं यद्वासात् स्वस्तिनः स्यामः सर्वतीर्थनिवास्तिनः २८
मनो वै निश्चलं लब्ध्वा सर्वतीर्थफलं आकुलं २८ सूत उवाच अहो मे भाग्यमतुलं वेदशास्त्रे

विदामपि भवतां प्रभृतीर्थेन पूतोहं सर्वकर्मसु २९ वाराणस्याधिकं क्षेत्रं करवीरपुरं महत्
नवाव्यासाय मुनये वदितुं कथानकं ३०

पूतो जात इति हेतोर्मैवं महत् २८ अपिष्टं क्षेत्रं वदति वाराणसीति यत् करवीरं वाराणस्याधिकं
तस्य कथां गुरुं महावदितुं वदामि २९ तदेव सपरिकरे वर्णयति। यन्नित्यमित्यारभ्य यादध्यायस
माप्ति यन्नित्यं नाशानं प्रलये पिलक्ष्म्या स्वकौशलेन तात् जगत्त्रयपूतशोभमानोत्तमतीर्थसंघ
युक्तं शक्तिरूपविष्णुनिवासस्थानं ब्रह्मादिसेवितं तत् करवीरं नाशद्रक्षतु ३० तत्र स मुख्यदेव
तो वर्णयति यत्रेति

यन्नित्यं त्रिजगसवित्रविरुससतीर्थं दत्तं श्रीमच्छक्तिवपुर्धरस्य
हिविभोर्विष्णोर्निवासालयं यद्वत्सेन्द्रमुनीन्द्रदिकैः संसेवितं

सर्वदातस्त्रैकं करवीरकं पुरवं पायादपायाच्चिरं ३१ यत्रास्ते दिव्यलक्ष्मीविविध

गुणवती विभ्रती पानपात्रे सव्ये ज्ञानसधायुते गदहं मातुलिंगं करे न्ये भक्ता

संवदती वीरेश्वराः संसारतस्माच्चिरं पानं कुर्वतु चंदं कटुयदि भवेत्तर्हि रास्ये फलं ३२

ना गुणयुता सर्वे व्ययमेधः स्थिते को ज्ञानसधायुतं पानपात्रे अन्ये अन्यस्मिन् दक्षिणे धः करे गेगना शिमा
तुलिंगं विभ्रतीरेशिशवः भवतो भवतसा इति इदं पानपात्रं मृतं पिवत यदि इदं कटुतर्हि इदं मातुलिंगं
वः युष्मभ्यं दास्ये कटुता वारणायति भक्तान् संवदती वस्थिते त्यक्त्वा महालक्ष्मीर्यत्र आस्ते ३२ यत्रे
ति यास्वदर्शनासानामपि नृणां पापं नाशयति भुवनभयहरा व्यक्ताः व्याप्तेति पाठो व्याताग्रहीताः खे
टादीनि च हारिभृषाभयस्याः सर्वमाता लक्ष्मीर्यत्र आस्ते यत्र शमश्रुषिति अधिशमश्रुपुरुषमुखे रोषु
तद्दधौ शमश्रुपुं मुख इत्यमरः विभक्त्यर्थे व्ययीभावः पीडानास्ति मुंडनं चोपवासश्च सर्वतीर्थेष्वयं विधि

रित्युक्तेः प्रासं वपनमत्र नास्तीत्यर्थः अत्रैव द्वादशाध्याये एकोनपंचाशत्पंचाशत्श्लोकाभ्यां एतत्क्षेत्र
स्य मातृस्वामिकहेन वपनाभवस्य वक्ष्यमाणत्वात् अस्मिन् श्लोके पिमातृकमिति मातृसंबंधस्योक्त
त्वाच्च भविति पाठः बहुल

यत्रास्ते सर्वमाता भुवनभयहरा व्यक्ते खेटादिभृषापापं संप्रहिणोति याभुवि नृणां संदर्शना
स्य पिनां यत्राधिशमश्रुपीडानहि भवति तत्तत्कालभर्तुश्च पीडातस्त्रैकं करवीरकं पुरवं क्षेत्रं
महन्मातृकं ३३ यत्र पंचनदिकास्ति पावनी पंचपातकविनशिनी क्षणात् पंचभिर्मुनिभिरा
हतां परैः स्वर्णदीप्ततनुमुक्तिदायिनी ३४

पुस्तकेषु दृश्यमानोपि असाधुः अर्थासंगे तश्च प्राचीनपुस्तके विद्यमानः शमश्रु इति पाठः सम्यक् अर्थसंग
ते उक्ते हेतोश्च कालो यमः भर्ता स्वामी यस्य यमदूतस्य जगन्निर्माणे कवचनं न च तश्चोतिरेभायसरसां वात

कर० माह मातृकं लक्ष्मीसंबंधि क्षेत्रं सेव्यं ३३ यत्रेति ब्रह्महत्यादिपंचमाहापातकानां नाशिनी अष्टकशयपादिमुनिपंचका
 १० निताभागीरथीवत्सकानां इंद्रादिलोकेषु कृतनोः उत्तमशरीरस्य निष्कामाणां मुक्तेष्वेदात्री सतनुमुक्तीति पाठे सा
 युज्यभिन्नमुक्तित्रयदायिनी पंचगंगा यत्राशितकरवीरं सेव्यमित्यर्थः ३४ पंचारादिति यत् अष्टकेनाधिकं चत्
 संचाशतो हितं यं शतं गृहः अष्टोत्तरशतमित्यर्थः पंचारादितयाष्टकाधिकं च ते महाकल्पाश्चेति विराजंता दिवा
 दृष्टकाधिके स्य परनिष्पतः तेषु प्रभूतं जातं विश्वमानमिति यावत् तावद्विरष्टोत्तरशतसंख्याकैः नामभिर्वि
 भूषितं शोभमानं आद्ययाशक्त्या महालक्ष्म्या युतं प्रथितायामहिः महिमा तया युतेः पवित्रैः तावद्विरष्टोत्तर
 शतसंख्याकैः मुख्यलिङ्गैः शोभितं तत्कोलापुरनामकं करवीरं सेव्यं ३५

पंचारादितयाष्टकाधिकं महाकल्पप्रभूतं त्विरं तावन्नामविभूषितं सत्त्वकरं शक्त्या युतं चाद्यया ता
 तावद्विरमुख्यलिङ्गैः प्रथितं महियुते भूषितं यमपवित्रैः तत्सेव्यं करवीरं मक्षयफलं कोलापुरं

सर्वदा ३४ यत्र स्थावै नरपशुमृगयांति लोकं विकुंठं भोगान् भुक्त्वा सपदि परिचितो नैहि
 कामुष्मिकादीन् तद्वै क्षेत्रं प्रभजतं जनाः सर्वदृष्टास्पदं यन्न साज्ये भुवि मुक्तिदं लबलवा
 धं वापि कोलापुरं ३५

यत्रेति परिचितान् अभ्यस्तान् भूलोके स्वर्गसंबन्धि भोगान् भुक्त्वा अंते सपदि विकुंठं वैकुंठं यांति यत्सर्वतीर्था
 स्पदं सर्वदृष्टास्पदमिति पाठे सर्वेषां मुक्तमुमुक्षुविषयानां तृष्णां छातृत्वा न तैरपि अभिलषणीयमित्यर्थः
 सर्वासां इंद्राणां स्नाने वा सकलेषां पूरकमिति भावः भुवि मुक्तिदं तत्कोलापुरं क्षणार्धमपि न साज्यं किंतु प्र
 कर्षणभजत ३५ पवित्रमिति पाठे क्षेत्रविशेषणं छंदोभंगस्त्वार्थत्वात् न दोषाय एवमग्रेपि
 पुत्रेति अत्रयस्यारुद्रगयायामित्यर्थः पिंडदानं विना पुत्रत्वं न प्राप्नुवंति साशिवपदेन बहुलैर्भार्यारुद्रग

टीका ३९

कर माह या अत्रयस्यांकोलापुर्योमिथः। अस्मिन्साजंबुदीपस्यमेरोः समंतात् समुद्रावधिकस्यनखंडविशिष्टस्यतदुक्तं टीका ७९

११ पंचमस्कंधेजंबुदीपोयंयावल्लमाणवित्सारस्तावताक्षारोदधिनापरिवेष्टितोयथामेरुर्जं चारम्येनतिदेशिरः श्रेष्ठं
त रथैखंडं तत्रापि भारतमेव वर्षपुण्यस्थानमन्या निस्वर्णिगाभोगस्थानानि इति पंचमस्कंधात्तेः तस्यैव सर्वकर्म
पुत्रावैपुत्रभावंनखलुसमयांस्यदत्तात्रपिंडं सेयंरुद्रपदप्रभृतविभवारौद्रीगयाविश्रुता
जंबुदीपशिरोविभूषणकरीकोलापुरसख्यापुरी संसेव्यात्रपवाधिका नखैर्वीराणसीदक्षि
णा ३६ आशास्वष्टसर्वरक्षकतयातिष्ठतिदिव्यानिवैलिंगाव्यष्टमहोज्वालानिमुनिभिः
संसेवितानि क्रमात् तस्मिन्मृतमुक्तिर्दंस्तिष्ठतजनानंदप्रदं सर्वदासेव्यंगेयमभीक्ष्णशः
प्रतिदिनं कोलापुरं पूर्व ३७

स्थानेन फलदात् तस्य शोभाकरी काश्यपक्षयायवाधिका दक्षिण वाराणसी संज्ञा कोलापुरा नमीपुरी नैसेव्या ३७

आशेति यत्र क्रमात्पूर्वादि दिक्क्रमादष्टलिंगानिरक्षार्थं वसंति स्वमृता नो मुक्तिर्दंस्तिष्ठता नामानंददंतको
लापुरंगेयं सेव्यं च ३६ यस्मिन्निति यस्मिन् चतुर्षु द्वारेषु सार्वविभक्तिकलासिः शेषशायी सकलपालनार्थं
धृतचक्रः लक्ष्मीपतिः लले स्वपिति विलसति च यद्वा विलसतीति क्षेत्रविशेषणं तत्सर्वतीर्थानामधिभूतमधिकं
सर्वतीर्थीदिभूतमिष्टपिपाठः तदा सर्वव्यमिति अर्थः रुद्रादिसेव्यं सर्वतीर्थयुतं भजत ३९

यस्मिन् क्षेत्रे विलसति चतुर्द्वारितो नंत शायी लक्ष्मीकांतः स्वपिति हिजले सर्वरक्षतचक्रः

तद्वै क्षेत्रं प्रभजत सदा सर्वतीर्थीदिभूतं सेव्यं रुद्रैश्चंद्रप्रमुखसरवरैः सर्वतीर्थीस्पंदयत् ३६

क्षेत्रेस्मिन् प्रथिता विभाति नगरी हारावती गोमती जीव्या सहसंगता नितरां ब्रह्मादिभिः

सेव्यते तत्कालापुरमत्रैवेति भुवनक्षेत्रं महोभते किवर्ष्य निवसंति येन सच्चिरं तेषामनंतफलं ४०

क्षेत्रे इति अत्रयस्यां द्वारकायामिथः जीव्याख्यनद्या सह मिलिता गोमती नदी ब्रह्मादिभिः नितरां

कर० माह० सव्यतेसाद्वारवतीनगरीद्वारैका अस्मिन् युस्मि क्षेत्रे करवीर इत्यर्थः किंवातिअतएवतकोलापुरे त्रिभुने म टीका० अ९
 १२ हस्ते छेभेते अत्र करवीर येव संति बहुकालेतेषामनेतं फलं किं वण्यं ४१ राम इति यत्र यस्य दर्शनं महत्
 यथा तथा पापनाशकं रामेशः सेतुबंधश्च अस्ति तादृशं प्राचीने भुवि प्रथितं प्रख्यातं चान्यत् क्षेत्रं करवीरपुरं
 विना भवेत् स्यात् किं नेवास्तीति ये जना ४२ मल्लिकेति यत्र मल्लिकाजुनशिवः शैले गोड खंडी निकटे अस्ति
 तीर्थसंघेः कृतासुंदरं तत् क्षेत्रं प्रजभतां भजेत् ४३ श्रीचक्र इति यत्र श्रीचक्रेशपुरं अस्ति च परं चतु
 रामेश्वरो निवसेत् किल सेतुबंधो यद्दर्शनं महदधौ च हरं हियत्र किं तादृशं भुवि भवेत् स्थितिं पुराण
 क्षेत्रं विनापि करवीरपुरं हि नान्यत् ४० मल्लिकाजुनशिवोऽपि यत्र वैशालश्रंगमधिरुद्रविभक्ति तक्षेत्रं
 प्रभजतां करवीरसुंदरं सर्वतीर्थनिकायैः ४९ श्रीचक्रेशपुरं क्षितावधिरायज्ञानिनां संतिवेकदे
 शाजलशायिनोऽपि चतुर्दिक्षु प्रशस्ताभ्याः तच्चैतत् स्थितं प्रभावमनुलं कोलापुरं राजते
 विश्वेशादिमुदिव्यलिंगनिचयेः श्रीरुद्रपादावितैः ४२

दिक्षु अधिकं फलं रातिददति ते अधिकराः रादाने इति कलेश संज्ञकशिवः जलशायिनः शेषशायिनो विष्णु
 श्रनिवसंति तदेतत् कोलापुरं रुद्रपादयुक्तं विश्वेशादिलिंगधातुः च ये करणभूतेः क्षितौ राजते ४४ विराजते
 इति तथा यत्र महावटयुक्तं चतन्मुनींद्रवंशं प्रयागं वक्ष्यमाणं भद्रादिनदी यत्र संगमरूपं तीर्थं राजते तत् करवीरं
 किं वर्णनीयं ४५
 विराजते यत्र तथा प्रयागं महावटकांतमुनींद्रवंशं सतीर्थं वर्णकरवीरसंज्ञं किं वर्णनीयं परमं पवित्रं ४३
 विष्णोर्गयाचापि विराजते त्रविशालतीर्थं स्थितं हाटकेन कोलापुरं तीर्थमतीव पुण्यं जगत्र येन समेन
 चान्यत् ४४ बादरं वनमपीह राजते क्षेत्रं पश्चिमविभागतो महत् योजनत्रयसमंतरेण तत् करवीरं मह
 दधौ घनाशनं ४५ विराजते विराजं हि भासेते यत्र मुद्ररुमुनीश्वरयुक्ते करवीरं सकलाथितं प्रदं संसेयं
 स्वहितेऽप्यभिश्चिरं ४६
 विष्णोरिति अत्र यत्र विष्णुगया तथा स्थितः हटकेनः सै तं ज्ञकशिवो यस्मिन् चतुर्दिशा तीर्थं च विराजते

कर० माह०

१३

अतएव येन सममन्यत्रिभुवनेनास्ति बहुपुण्यदेतकोलापुरं तीर्थक्षेत्रं विराजत इत्यनुषंगः ४६ बाह्वरंति
इह यस्मिन् क्षेत्रे पश्चिमभागे योजनत्रयां तरे बाह्वरं च महत्त्वं नंदरिकाश्रमोः राजते तन्महत्करवीरं पापसंघना
शकं ज्ञेयं ४७ विस्त्रं मिति यत्र मुद्रलसंज्ञकमुनीशयुक्तं विगतं तत्र जोगुणः येन रजोगुणनाशकं रजःशुद्ध
स्याकारांतस्मार्धं विरजनां मकं तीर्थं विभासते सकलव्यंछितदेतत्करवीरं स्वहितेषुभिः संसेव्यं ४८ गोकु
लं मिति

गोकुलं सकलगोपकदंबैः संयुतं सकलमंगलदात् शोभते करवीरपुरे स्मिन्नयजेत दत्तोपधिपुण्यं ४९
ज्योतीरूपं चंबके शारख्य लिगं यत्रोदीच्यां राजते पापभंजि तकोलाख्यं क्षेत्रमेतमवित्रं वधांगगायं
स्ति पुण्यप्रवाहा ४६ यत्रास्ते पांडुरंगो विधत्तकोटिकरः क्षेत्रे नैऋत्यभागे दारे वैपण्डरीकप्रभुदितहृद
यः सेवयेव स्वपित्रोः द्वात्रिंशद्युगं संभवे पुरवरे नंदपुराख्यपुरे तक्षेत्रं भजतामभिष्टफलदेकोलापुर
वे ४९ यस्मिन् क्षेत्रे विलसति महाभैरवोरंकनाथो देव्या यो विहितो विदुष्टमदने रक्षणे सज्जनानां

टीका ७१

तीरूपं

सेव्यं तत्करवीरं कपुरचरं वंद्यं सदा सर्वदा स्थातृणामभयप्रदं भुचिकरं पापपहं सेवनात् ५०
अस्मिन्नयस्मिन् गोपयुतं मंगलदंगोकुलं क्षेत्रं शोभते अतः अधिकं पुण्यं तत्करवीरं नयजेत् ४६ ज्योति
रिति यत्र उत्तरस्यां पापनाशि ज्योतिरिति लिगं चंबके शारख्यं वधांगगागोदाच अस्ति तदेतकोलापुरं राजते ४९
यत्रेति यत्र क्षेत्रे नैऋत्यभागे स्वर्गभागे द्वात्रिंशद्युगं स्थापितं नंदपुराख्यपुरे पांडरीकपुंडरीकस्य स्वभक्त
स्य संबंधिनिर्दोषपुंडरीकस्य स्वपित्रोः सेवया तुष्टहृदयो विधत्तकोटिकरीयस्य सः पांडुरंग आस्ते तदभीष्टं
कोलापुरं भजतां ५० यस्मिन्निति यस्मिन् देव्या महालक्ष्म्या यो दुष्टनाशने साधुरक्षणे च विहितः योजि
तः सः रंकनाथसंज्ञको महाभैरवः विलसति सर्वदा यस्मिन् स्थातृणां भुचिकरं भुचिदं भावप्रधानो निर्देशः
अतएव पापपहं सेवनात् तीर्थयात्रादिकरणरूपं सेवनात् अभयः मोक्षः तत्प्रदं च तत्करवीरं सदा संसेव्यं ५१
भुचिकं अतएव पापपहं सेवनात् तीर्थयात्रादिकरणरूपं सेवनात् अभयः मोक्षः तत्प्रदं च तत्करवीरं ना
थसंज्ञको महाभैरवः विलसति सर्वदा यस्मिन् स्थातृणां उज्ज्वलं वेति पांडरीकं ध्यादित्वा स्वरूपं क्षेत्रस्य

करः माहः पूर्वादिद्वारचतुष्टयस्थदेवानाहउज्वलंवेतिद्वयेनयत्रपूर्वद्वारेउज्वलंवादेवोदक्षिणद्वारेकाशायनीवर्तते ५२ टीका अ१

१४

पश्चिमेति यत्रश्रीसिधेनतन्नामकगणपतिनायकः बटुकेश्वरः बटुभैरवः इतिमध्यमपदलोपीसमासः

अग्रेतसोः पश्चिमद्वारपारुक्तेनवक्ष्यमाणवातुत्तररत्नेश्वरः रवलेश्वरः अस्ति ५३

उज्वलांवास्तितायत्रद्वारेपूर्वमहाभुजे काशायनीमहादेवीदक्षिणद्वारवासिनी ५२

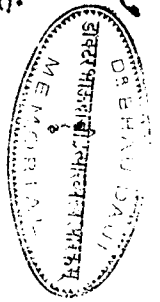
पश्चिमद्वारपारुक्तश्रीसिधबटुकेश्वरः क्षेत्रस्योत्तरदिग्भागेस्थितोरत्नेश्वरेमहान् ५३

क्षेत्रस्यपूर्वदिग्भागेअंबुलीयत्रतिष्ठति देव्यादत्तवरादन्वीलोकयात्राफलप्रदा ५४

दर्शनयेनकर्त्तव्यंतिषांपुण्यापहारिणी वार्षिकादर्शनाद्यैस्त्रयिनांहरतेफलं ५५

पक्षत्रयनिर्वाणस्यत्रपुनायासममंकुलं महाकल्मषहर्तृपापं सप्राप्यकरवीरकं ५६

क्षेत्रेति पूर्वस्यांअंबुलीतिष्ठतिरुक्ष्मीदत्तवरासूया ५४ तस्याः सप्तमाह दर्शनमिति

स्वदर्शनमकुर्वतीयात्रिकाणांयात्राफलहंत्रीक्षेत्रस्त्रयिनांवार्षिकां दर्शनाद्वर्षमध्येस्वदर्शनाभावात्क्षेत्र
स्थितिफलंहरते ५५ पक्षेति सप्तपुरुषपर्यंतंकुलं निपुनाति। यत्रप्रवेशमात्रेणक्षणाद्विहियतेयत्र
किंचित्रंस्नानदानतः महाकल्मषहर्तृपापं यात्रिकस्यगच्छतिस्नानादिनागच्छतीतिक्वंचित्रं ५६ बीरमा
हार्गलरंकभैरवयोः स्थितिमाह वरिति सार्धद्वयेनयत्रेदेसगर्वनाशीममहार्गलोस्तिदैसदानवयोः

बीरोमहार्गलोयत्रेदेसदर्पहारकः श्रीरंकभैरवश्चैवदैसदानवयोक्रमात् ५७

देव्यासंस्थापितौनियेदंडपाणीउभावपि देव्यालक्ष्म्यवरोतोहिपूजनात्यर्कामदौ ५८

संतिष्ठतोमुनिभ्यः केनैदंवर्ण्यतेपुरं एवेतीर्थविराकणिं सर्वदेवनिषेवितं सर्वाभीष्टप्रदंती

थेत्रिषुलोकेषुनयचित्

क्रमः पराक्रमः अत्रेससुभामाबन्धकभामाशब्दवसूवपदलोपः तं अतिभक्षयति अदभक्षणेधातुः नाश
यतीत्यर्थः क्रमादितिपदं प्रथमांतरंकभैरवविशेषणं अन्यथातस्यासंगत्यापतेः हेमुनिभ्यः हे शौनकादयः

कर माह यत्र तिष्ठतोतः इदं पुरं केन वर्ण्यं ५६ एवमिति तीर्थवरैर्द्वारकादिस्थलेः भागीरथ्यादिजलेः श्वयुतं तीर्थं टीका अ१
 १२ त्रैविष्टुल्लोकेषु स्वर्गमृत्पातालेषु क्वचिदपि नास्ति ५९ इति करवीरमाहस्य टीकायां प्रथमोऽध्यायः ९

शिवप्रसादात्सर्वज्ञोपि मार्कंडेयः करवीरमाहात्म्यश्रवणेन सकलजनाउद्धरंतु इति लपापरवशः सन् भवसंशयमेवमा
 हात्म्यं ब्रह्मपुत्रत्वात्स्वतो गरिष्ठं नारदं प्रपद्यति शौनकादीनाहस्यतः इममिति सुगमं १ तत्रादौ मार्कंडेयप्रश्न
 प्रसंगार्थं तस्य अध्ययनादिरुस्य कथनपूर्वकं चिंतामाह अधीयेत्यादि दशभिः वेदानुपठित्वा तेषामर्थज्ञात्वा २
 सूतउवाच इमेव पुराप्रश्नं मार्कंडेयो महामुनिः नारदं परिप्रच्छ सर्वज्ञं हितपो निधिं १
 ऊधीयुवेदं विधिर्वर्धविज्ञायत ततः पठित्वा धर्मशास्त्राणि पुराणान्यधिगम्य च २
 अंगान्यभ्यस्य तं कौश्र्यं परिहो क्य समंततः मीमांसाद्वयमाहो क्य धनुर्वेदं विगाह्य च ३
 आयुर्वेदं विचार्याथ नाटयवेदे कृतश्रमः अर्थशास्त्राण्यनेकानि प्राप्य भ्रगजचेष्टितं ४
 कलासु च हताभ्यासो मंत्रशास्त्रविचक्षणः भाषाश्रवणानादेशानां लिपीज्ञात्वा विदेशजाः ५
 अंगानीति शिक्षादिषट्पदेष्टांगानिन्यायशास्त्रं पूर्वोत्तरमीमांसकर्मब्रह्मप्रतिपादके ३ आयुर्वेदो वैद्यकं ४
 नाटयशास्त्रे भरतकृते मंत्रशास्त्रे चतुरः नानादेशसंबन्धिभाषाः विदेशजाः भिन्नदेशीया लिपीश्च ५ ७ ७

कार- माहा- अर्थानिति धर्मेणनतुदुष्प्रतिग्रहादिदुर्कर्मणाद्रव्याणिमेरुइत्यागतं अहरहः गमनशीलं जरां वार्धक्यं तत्कार्यकेशेषु शु- टीका- अ२
१५ अलंश्रुतीतसमीपस्थेकरान् श्रितां प्राप्तां यद्वाजराकार्ये वार्धक्ये ६ चितोमवाह पठतइति पठनधनजैनेः कालेगत
इतिभावः ७ नाराधितइति तिरश्चां पशुपक्ष्यादीनामस्यचमनुष्यस्यच

अर्थानुपार्ज्यधर्मेण भुक्ता भागान्यदृच्छया यो वने गत्वा राजराजं दृष्ट्वा श्रितां श्रुती ६ चिंतामवाह
महतीं मार्कंडेयो महा मुनिः पठतो मे गतः कालस्तथैवार्जयतो धनं ७ नाराधितो मे हरानः कर्मणि
मूलनक्षत्रः प्राप्तो हे मानुषं देहं नाना योनीर्विगाह्य च ६ स्वर्गापवर्गयोद्वारं तिरश्चां पुनरस्य च
कालहिनामस्यमानं जनैर्विष्यश्रुत्वा न्वितः ९ अजरा मरमात्मानं तपसा कर्तुं मुह्यतः तपोभू-
मिमचक्षणश्चितयां मासतां मुनिः १०
नाना योनीः जन्मानि गृहीत्वा सकाम निष्कामाणां स्वर्गमुक्तिदं न रदेहं विप्रदेहं प्रहं प्राप्नोति तथापि मया पापकर्मनाश
कः मे हरानो नाराधित इति पूर्वैर्गान्वयः कालरूपेण भुक्ता शोकेन युक्तः सन् ६ ९ अजरेति तपोयोग्यं स्वरं अच

क्षणापश्यन्तामचिंतयत् किमिति अत्र भूतले यत्र क्षेत्रे हंत पउपास्ये करिष्यामि क्तपः सहस्रगुणं भवेत्तदीर्घमा
युः श्राहं प्राप्नुयां तादृशं क्षेत्रं किं स्यात् ११ इतीति तस्मिन् मार्कंडेय इति पूर्वोक्तं चिंतायुते सति हे मुनि श्रेष्ठाः
शौनकादयः समाश्रयस्त्वनंतयाश्रममिति १२ १३ त्रिष्टिति यत्र क्षेत्रे जलरूपतीर्थानि स्फुरलरूपक्षेत्राणि
किं क्षेत्रं भवेदत्र यत्रोपास्ये महत्तपः सहस्रधा प्रभियेत यत्रा युदीर्घमाप्नुयां ११ इति चिंतातुरे तस्मिन्
नारदः पर्यटन्महीं समागतो मुनिश्रेष्ठा मार्कंडेय समाश्रयं १२ प्रणम्या धमुनिश्रेष्ठं संपूज्य विधिपूर्वकं
नारदं परिप्रच्छ मार्कंडेयो महा मुनिः १३ मार्कंडेय उ० त्रिषु लोकेषु विख्यातं तीर्थं क्षेत्रं च देवतं
यत्रैतद्विप्रते ब्रह्मन् तत्तीर्थं श्रुहि मे मुने १४ अन्यान्यपि च तीर्थानि प्रयागादीनि यत्रैव निवसंति स
मत्मानि क्षेत्रं तद्ब्रूहि नाबद १५ इति जतंतथा दत्तं यज्ञानं यायकल्पयेत् वाञ्छितं लभते मत्सो ब्रूहि तदि
स्तरात्मम १६ सतउवा० इति तल्लभसंदर्शेनारदो मुनि सत्तमः क्षणं चिस महायोगी प्रवक्तुमुपचक्रमे १७
विधवादिदेवाश्च संति यत्रिलोकीख्यातं तत्तीर्थं हे नारद वद १४ अन्यानीति अन्यानि महातिनंतं विदाथ

कार० माह० तिमंत्रे अन्यछद्मस्य महदाचक्रात् हुतमिति अनंतं भवति १६ इति नारद उवाच नारदः नानातीर्थसारभूयवा टीका- अ०२
 १० धिकमियंतैः श्लोकैः करवीरवर्णनार्थं प्राप्नोति विष्णुनेति सार्धेन विष्णुना ब्रह्मणे कथितं तेन पृच्छते प्रश्नकर्त्रे मध्यं यदुक्तं १६
 तदिति सम्यक्च दिष्णामि ११ सिद्धेति महालक्ष्म्याः अर्घ्यपीठं स्नानं २० २१ तिस्र इति कोट्या अर्घ्यं अर्घ्यकोटिः
 २२ तिस्रः कोट्योः सार्धकोटि त्रयमितानीत्यर्थः श्रीशैल प्रवेशस्थिति विवृत्ति संगम संज्ञके षट्पद्मस्य संगम विशिष्टस्य
 नारद उ० विष्णुना भिहितं क्षेत्रं मसि त्रे पृच्छते मुने तेन यत्कथितं मध्यं ब्रह्मणा पृच्छते पुरा १६ तदहं संप्र
 वक्ष्यामि करवीरं महापुरं नानातीर्थसमायुक्तं नानामुनिगणान्वितं ११ सिद्धचारणगंधर्वयक्षकिन्नर
 सेवितं पीठमाद्यं महालक्ष्म्याः सर्वाभीष्टप्रदं नृणां २० करवीरजलं शभुः पाषाणस्तज्जनार्दनः सि
 कतामुनयः सर्वतरवः सर्वदेवताः २१ तिस्रः कोट्योर्धकोटिस्तृतीर्थानि भुवनत्रये निवृत्तिसंगम
 यांति राहुग्रस्तदिवाको २२ राहुग्रस्तशते चैव निवृत्तयस्तुलं लभेत् तस्तुलं हि मुनिष्वेष्ट करवीरदिनेदिने २३
 संबन्धितार्थस्यैव ग्रहणमिति २२ राहुग्रस्तशते पूर्वप्रक्रमे राहुग्रस्तशब्देन सूर्यग्रहणमेव सूर्यग्रहण
 शते निवृत्तिसंगमे स्थाने कृते सति यस्तुलं तत् करवीरनिर्गम्य भवति २३

अत्रैकैकपक्षितमाध्याये भणु राजन प्रवक्ष्यामीत्यनेन पुण्यस्तरने कदेत्यदानवदिशहहेतुं क्षमनान्नं वक्ष्यति ऊरवरता
 दिकं तु क्षारभूमौ बलत पापस्यानेकधोमस्य भावादुत्तरं पुण्यस्यानेकधोसति स्नानं तात्क्षेत्रं आपणादिवैशिष्ट्या
 सुरतं श्रीमहालक्ष्म्या अनादि स्नानं पीठं वैश्वं स्मशानमिति स्मशानं तादिपंचगुणयुक्ते क्षेत्रं करवीरं विना ना
 स्ति द्वारकाभ्युदयं २४ अयमिति करवीरं विष्णुक्षेत्रं पुनश्च शक्त्या गमनयुक्तं काश्यपः सकाशात् यवाधिकं २५
 स्मशानं पुरं क्षेत्रं पुरं पीठं तथैव पंचैतानि नरुभ्यंत करवीरपुरं विना २४ आद्यं तु वैष्णवं क्षेत्रं शक्त्या
 गमनसमन्वितं भुक्तिमुक्तिप्रदं नृणां वाराणस्यापवाधिकं २५ नारद उ० यवाधिकं पुरस्यास्य कथं
 जातं महा मुने ब्रूहि तत्सकलं प्रवक्ष्यामि निश्चला मतिः २६ नार० वाराणसीद्वयं पूर्वविष्णुना निर्मि
 तं मुने सर्वजीवनि कायानां संसारार्णवतारकं २७ ऊरवरं पुण्यपापानां दक्षिणे नरतः क्रमात् का
 शिकचोत्तरे भागे करवीरं तु दक्षिणे २८
 मार्कंडेयः करवीरं स्येच्छावोत्तादि श्रुत्वा यवाधिकं कथं मिति पृच्छति यवेति अस्य पुरस्य यवाधिकं कथं तत्पूर्वप्र
 थमं वरमेव मय धानि कृत्वा मति स्यात्तथा बदेति भावः २६ नारदस्तद्विषये इति हासं वदति वाराणसी स्वस्वमाश्रम
 मित्येतेन वाराणसीति वाराणसीद्वयं काशी कोलापुरयुग्मं जीवसंस्थानं २७ ऊरवरमिति पुण्यपापानां

कर माह उरवरस्वस्वनाशकं उरवेरुत्तं धान्यधानशयतितथायत्र कृते पुण्यपापेनश्यतः तदुभयनाशेन जन्माभावान्मुक्तिर्देह शिका० अ० २
 १८ तितास्यै २६ शिवेति विष्णुरपवित्ररूपेण तत्र काश्यादेवीरूपेण त्रिकरवीर आस्ते वैष्णवं विष्णुदेवताकं २९ यवाधिक्य
 माह कदाचिदिति महोन्नमहच्छः पूर्वीयस्य तादृशं महाक्षेत्रं मिमर्शः वा अथवा तस्मिन् महतः शब्दासुरं महाक्षेत्रमि
 मर्शः महतरमिति पाठस एवार्थः इति शिवेदयोः परस्परविवक्षितं ३० एवमिति विवदतोः विवदयोरित्यर्थः
 चंद शिवरूपेण तत्रासौ शक्तिरूपेण चात्र हि तस्मात्पुरद्वयं देवैर्वैष्णवं प्रथितं भुवि २९ कदाचिच्छिवश
 त्त्योस्तु विवादः समजायत महोन्नमहच्छः पूर्वीयस्य तादृशं महाक्षेत्रं मिमर्शः वा अथवा तस्मिन् महतः शब्दासुरं महाक्षेत्रमि
 रुपागतः विष्णुः संबोधयामास तुलां धत्वा करे स्वये ३१ पुरद्वयं समारोप्य करवीरं च काशिकां उच्चैः
 करं प्रणीयाथ प्रोवाच जगतां पतिः ३२ अधः किं दृश्यते क्षेत्रं दक्षिणं वा तथोत्तरं शिवः प्रोवाच भग
 वान् महोन्नमहच्छः पूर्वीयस्य तादृशं महाक्षेत्रं मिमर्शः वा अथवा तस्मिन् महतः शब्दासुरं महाक्षेत्रमि
 रत्री श्रीलिंगाविवक्षया सामान्येन पुंसकता सतोः तत्र तत्संनिधदेशो जागतः विष्णुः स्वकरे तुलां धत्वा ते संबोध
 यामासौ हि शिवे हे देवीति संबोधितवान् ३१ पुरद्वयमिति तुलायामारोप्य एकं दक्षिणं करं उच्चैः कृत्वा ३२

अध इति दक्षिणं करवीरं उत्तरं काशी क्षेत्रं उर्ध्वतः भूमिस्थि करवीरोपक्षया उच्चदेशे गगने स्थितत्वा न्महत् ३३
 शक्तिरिति यत्तु तुलायां मुपरि भवति यद्गुरुतदधो भवतीत्याचार्यधत्तात व्यवहारमपिशिवो न जानातीति मत्ता
 विहस्याशानं तौ तौ विवर्णं मुखः खेदयुक्तं भूत्वा नेकतीर्थस्थितिं संजातगुरुत्वेन भूरुतत्तस्मात् गुरुत्वेन भूरुत्वात्
 महोन्नमहच्छः पूर्वीयस्य तादृशं महाक्षेत्रं मिमर्शः वा अथवा तस्मिन् महतः शब्दासुरं महाक्षेत्रमि
 मर्शः महतरमिति पाठस एवार्थः इति शिवेदयोः परस्परविवक्षितं ३० एवमिति विवदतोः विवदयोरित्यर्थः
 चंद शिवरूपेण तत्रासौ शक्तिरूपेण चात्र हि तस्मात्पुरद्वयं देवैर्वैष्णवं प्रथितं भुवि २९ कदाचिच्छिवश
 त्त्योस्तु विवादः समजायत महोन्नमहच्छः पूर्वीयस्य तादृशं महाक्षेत्रं मिमर्शः वा अथवा तस्मिन् महतः शब्दासुरं महाक्षेत्रमि
 रुपागतः विष्णुः संबोधयामास तुलां धत्वा करे स्वये ३१ पुरद्वयं समारोप्य करवीरं च काशिकां उच्चैः
 करं प्रणीयाथ प्रोवाच जगतां पतिः ३२ अधः किं दृश्यते क्षेत्रं दक्षिणं वा तथोत्तरं शिवः प्रोवाच भग
 वान् महोन्नमहच्छः पूर्वीयस्य तादृशं महाक्षेत्रं मिमर्शः वा अथवा तस्मिन् महतः शब्दासुरं महाक्षेत्रमि
 रत्री श्रीलिंगाविवक्षया सामान्येन पुंसकता सतोः तत्र तत्संनिधदेशो जागतः विष्णुः स्वकरे तुलां धत्वा ते संबोध
 यामासौ हि शिवे हे देवीति संबोधितवान् ३१ पुरद्वयमिति तुलायामारोप्य एकं दक्षिणं करं उच्चैः कृत्वा ३२
 अध इति दक्षिणं करवीरं उत्तरं काशी क्षेत्रं उर्ध्वतः भूमिस्थि करवीरोपक्षया उच्चदेशे गगने स्थितत्वा न्महत् ३३
 शक्तिरिति यत्तु तुलायां मुपरि भवति यद्गुरुतदधो भवतीत्याचार्यधत्तात व्यवहारमपिशिवो न जानातीति मत्ता
 विहस्याशानं तौ तौ विवर्णं मुखः खेदयुक्तं भूत्वा नेकतीर्थस्थितिं संजातगुरुत्वेन भूरुतत्तस्मात् गुरुत्वेन भूरुत्वात्
 महोन्नमहच्छः पूर्वीयस्य तादृशं महाक्षेत्रं मिमर्शः वा अथवा तस्मिन् महतः शब्दासुरं महाक्षेत्रमि
 मर्शः महतरमिति पाठस एवार्थः इति शिवेदयोः परस्परविवक्षितं ३० एवमिति विवदतोः विवदयोरित्यर्थः
 चंद शिवरूपेण तत्रासौ शक्तिरूपेण चात्र हि तस्मात्पुरद्वयं देवैर्वैष्णवं प्रथितं भुवि २९ कदाचिच्छिवश
 त्त्योस्तु विवादः समजायत महोन्नमहच्छः पूर्वीयस्य तादृशं महाक्षेत्रं मिमर्शः वा अथवा तस्मिन् महतः शब्दासुरं महाक्षेत्रमि
 रुपागतः विष्णुः संबोधयामास तुलां धत्वा करे स्वये ३१ पुरद्वयं समारोप्य करवीरं च काशिकां उच्चैः
 करं प्रणीयाथ प्रोवाच जगतां पतिः ३२ अधः किं दृश्यते क्षेत्रं दक्षिणं वा तथोत्तरं शिवः प्रोवाच भग
 वान् महोन्नमहच्छः पूर्वीयस्य तादृशं महाक्षेत्रं मिमर्शः वा अथवा तस्मिन् महतः शब्दासुरं महाक्षेत्रमि
 रत्री श्रीलिंगाविवक्षया सामान्येन पुंसकता सतोः तत्र तत्संनिधदेशो जागतः विष्णुः स्वकरे तुलां धत्वा ते संबोध
 यामासौ हि शिवे हे देवीति संबोधितवान् ३१ पुरद्वयमिति तुलायामारोप्य एकं दक्षिणं करं उच्चैः कृत्वा ३२

१ कर० माह०

१९

अह्रानगरीवाराणसीरुख्याकाशीतस्याः सकाशात्कोरापुरंयवाधिकमित्यूचुः ३० तत इति स्वक्षेत्रस्यन्यतमंशु
हाशिवः किंचिद्दिमनाः खिनः अभवत्शक्तिस्तु अतथाअखिन्नादृष्टेयर्थः यहाआद्याशक्तिरपितुरप्यर्थेखिन्ना
भवत्तुं ह्यादिसमक्षंदेवश्रेष्ठस्यशिवस्यखिन्नातामालोक्यदेव्यपिखिन्नाभूदितिभावः फटुः खेनदुखिततमं महतांभ
वतीतिप्रसिद्धं ३६ तत इति ततः प्रभृति तत्काश्याः सकाशाद्दुयथातथाअधिकंजातंयवाधिकंमितिप्रसिद्धं ३९
ततः शिवश्चशक्तिश्चजगत्तुः स्वस्वमाश्रमं शिवस्तु किंचिद्दिमनाः शक्तिस्तु आयातथाभवत् ३६ तत
आरभ्यतक्षेत्रंकाश्याबक्षपिवाधिकं प्रथितं सर्वलोकेषु वाराणस्यायवाधिकं ३९ दृष्ट्वैक्षेत्रमाहा
स्यविचार्यचपुनः पुनः संगणोविश्वनाथोपि यत्रागसंस्थितः ४० शिवसंस्थितिमाकर्ण्यकाशि
कापूर्वशपुरा तीर्थरूपावसयत्रमणिकर्ण्ययुतास्वयं ४१ भागीरथीमहागंगकरवीरमहापुर
पंचक्रोषांतरेष्वेपातीर्थेषु सर्वदेवहि ४२ संतिष्ठतीमहादेवी प्रकटाजायतकंचित् दर्शनंस्पर्शनं
स्नानैः पुनातीहजगत्रयं ४३
दृष्टेति स्वपुराधिक्याभिमानवानपिइत्यपिशङ्क्यर्थः ४० पृष्ठुश्रेष्ठामणिकर्ण्यसहिताजलतीर्थीकारंधवा

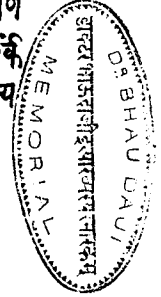
दे

काशीपुरावसति अवसत्पुरीखुंश्चास्मिइतिपुराशवभोगभूते ४१ भागीरथीतियुगं यत्रकरवीरअवसत्परा
वीभागीरथीपंचक्रोशमध्यस्थेषुसर्वतीर्थेषुसदातिष्ठतिकदाचिक्वचित्तीर्थप्रकटाभवति यत्रागस्यपुरापूर्वशिव
संस्थितः पुनतिअग्रिमश्लोकादयदृष्यान्वयः श्रीति हेमुनेहमार्केडेयास्वतीर्थेऽमणिकर्णिकादिभिः यत्रकरवीर
तद्वायव्यदिशि ४४ काशिकामिति ४५ महाकालीमहासरस्वतीमहालक्ष्मीरूपेणहरविधिरयदंतरेसर्वदेवा
श्रीविश्वेशगतं दृष्ट्वा स्वतीर्थेसहितंमुने प्रयागस्तीर्थराजोपि बिंदुमाधवसंयुतः आगत्यसंस्थि
तोयत्रक्षेत्रवायव्यभागतः ४४ काशिकामागतंवीक्ष्यप्रयागंचापिबैमुने समागतानितीर्थानि
लोकत्रयगतान्यपि ४५ महाकालीस्वरूपेणवसयत्रमहेश्वरः महासरस्वतीरूपोब्रह्मायत्र
संस्थितः ४६ साक्षालक्ष्मीस्वरूपेणविष्णुस्त्रैवसंस्थितः यत्रस्त्रिंशकोटिदेवाः सर्वेयत्र
समततः आगत्यसंस्थितानिसंकरवीरपुरेव ४७ द्वारकाचापिचागस्यत्रतिष्ठतिपूर्वतः जीवं
स्यासंगतायत्रगोमतीपापहारिणी ४८ चतुर्णामपिबर्गणांयत्रद्वाराणिसर्वशः अतोद्वारावतीप्रोक्ता
विद्वद्भिरसहदर्शभिः ४९
अयत्रस्थिताइत्याह महाकालीति सार्धद्वयेन ४६ ४७ करवीरद्वारकास्थित्याद्याह द्वारकेतिद्वयांयत्रकर

कर माह

२०

वीरजीवंतीगोमतीनदीद्वयसंगमविशिष्टयत्तुर्वेदिभागेधर्मार्थकाममोक्षाणां द्वा राण्यस्यां संतीति द्वा रवतीति कथिता टीका० अ०३
साधारकापि आगम्य सति ४६ ४९ शारादीनां चति द्वा रावती रद्वेदीर्घः द्वा रकानिकटस्थजीवंतीगोमतीसंगमवर्ण
यति अरुणीति अरुणीनिचक्रविहितानि अद्यापि सर्वेषु देस्यर्थः चतुर्थे गेपीति यावत् अद्यापी सस्य मार्क
डेयं प्रतिनारदकथनकोले इत्यर्थकस्तेतुत्कालस्य सस्युगस्तेनेदानीकाले तदभावाप्यानदीसंगमहात्म्यस्य
अरुणीन्यपि च जंतूनां यत्र चक्रांकितान्यहो अद्यापि यत्र स्थिते संगमपतिनिच ५० नद्योजीवंती
गोमत्योः संगमस्थो मृदवहि तारयत्सकालां तद्भूतमाचालालाटेके ५१ तिले तिले वसं यस्मिन्
लिंगानिकरवीरके तस्मादेतत्समानं तु त्तीर्थमन्यन्न विद्यते ५२ यत्राप्युमात्रं सप्तोत्रे ह्यर्पितं मेरुणा
समं स्वस्ममप्यत्र यज्जसेतदानं सायकस्मते ५३ हुतमप्यत्र नानं सं यथावीजान्माहावटः जाय
ते हि मुनिश्रेष्ठ क्षेत्रमाहृत्योपरं ५४ करवीरसमाश्रित्य ग्रासमेकंदरातियः तेनेयं सकला पृथ्वी
दत्तारत्नसमन्विता ५५
न्यूनतन्तेः एवमग्रेपि ज्ञेयं ५० संगमस्य मृत्तिका पिभाले धृता तारयो किं क्तव्यं यत्संबंधिस्थानादिकमिति भावः ५९

अस्मिन् करवीरे तिलतिलांते रेलिंगानि लिंगानि शिवलिंगानि ५२ यत्रेति आनं सायकस्मते जनंते भावतीत्य
र्थः ५३ हुतंमिति हुतं जनंते जायते आनं समिति पाठे सार्थेष्वन् बहुभावेन दृष्टं तः पथालचोरपि वटवी
जान्माहावटवृक्षो भवति तथेति भावः ५४ करवीरदानफलमहाकरवीरमिसारभ्यसमुद्रवमिसंतेः श्लोकैः
एकग्रासमिता नरातायः सः रत्नयुक्तसर्वभूदात्फलं लभते ५५ अश्वेति अस्मिन् क्षेत्रे अर्पितभिक्षया
अश्वमेधसहस्राणि वा जपेयशतानि च गवांकोटिप्रदाने हि क्षेत्रस्मिन् हस्तभिक्षया पुनानामि
ति सततं स संसंवदा म्यहं ५६ भिक्षार्थं मठे निसेदन्ती त्रयोमहामुनिः वासिनामक्षयपुण्यं
भिक्षया दातुमत्र किं ५७ भिक्षया प्राप्यते यश्चिकरवीरनिवासिभिः तदेन्येनाप्यते सर्वमहाभ
जेर्महा मुने ५८ बहवोत्र गतिरुभाः करवीरनिवासिनः भिक्षादानेनैवेनिसंश्रया सर्वयोनिषुः ५९
वेदवेदार्थदानं हि येन कुर्वन्ति मानवाः तेषां पुण्यं प्रवक्तुं न सहस्रवदनप्रभुः ६० द्विजानग्रहदानं हि
ये कुर्वन्ति नैवेनराः तैस्वेपापनिर्मुक्ताः स्वर्गलोके वसन्ति हि ६१ करवीरपुरे यवेदस्त्रभयतो मुखी
संसारभयनिर्मुक्तास्ते यांति विष्णुमंदिरं ६२

कर० माह० उक्तफलं प्राप्नोति एतद्विषये अहमेव प्रमाणमिति सूचयति नारदः सत्यमिति ५६ उक्तफलदानसमर्थस्य
 २९ दत्तात्रयस्य भिक्षार्थं मदनमाह भिक्षेति वासिनां करवीरवासिनां वासेऽस्येषामिति मतवर्थाय इति तैः स्वस्मै
 दत्तभिक्षायां करणेन पुण्यदातुं अदत्तं भ्रमति हि हिर्निश्चये अत्र किमिति पाठे वितर्कः किं शब्दार्थः ५७ मि-
 क्षयेति महामुने मार्कंडेय अन्यैः अन्यत्र स्थितैः नैर्महायज्ञैः सकलं नाप्यते यद्वा करवीरवासिभिरपि
 अन्यैः भिक्षाया इतरेष्वेतै रिति संबंधाः ५८ बहुवच इति सर्वयोनिषु सर्वजातिषु ते भो भक्तिपूर्वकभिक्षा
 दानेनेत्यर्थः ५९ वेदेति वेदानां तदर्थानां च दाने पाठनं कथनं च सहस्रवदनः शेषः ६० ६१ करवीर
 इति उभयतो मुखी प्रसूयमानां ६२ अन्यान्यपीति उक्तभ्यः अन्यानि दानानि ये कुर्वन्ति तेषां अनं-
 तं फलं भवतीत्यर्थः ६३ यदित्येव संतिजपंति चेत्तेषां मनंतं फलं भवति इति पूर्वेषां नव्यः हे मुनीश्वरा इति
 मार्कंडेय आदिरेव हुवचं प्रतियुक्तं नराः अत्र निवासं जपवा कुर्वन्ति ते मुनीश्वरा एव सर्ववाक्यसाधारण
 मिति न्यायात् एवकाराध्याहारः सर्वे ते तत्तुल्या भवतीत्यर्थः ज्ञात्वा निवसंतीति पाठः प्राचिनपुराणै-
 र्दृश्यते स एव सम्यक् तदेव समर्थः एतत्क्षेत्रे किमपि छेतमधिकं भवतीति ज्ञात्वा अत्र क्षेत्रे मुनीश्वराः

निवसंति जपंति चेत्यर्थः केके वसंतीत्यपेक्षायां विशिष्टान् कांश्चित् आह कपिल उरवारभ्यविवेकिन इत्येते
 क्षेत्रमहालं ज्ञात्वा क्षेत्रस्य मध्ये ६४ अहमिति मुने मार्कंडेय क्षेत्रस्य पूर्वभागे हे यत्र द्वारकायां ह्येव
 सेतुवससेतुत्र जयंती गोमती संगमे वसामि क्षेत्रस्येति एहिकामुज्ज्वलां एहलौकीक पारलौकिकान् भो
 गान् ६५ समयकरवीरस्थितोपि नारदस्य आह त्यकथने तत्संज्ञातः करणः सन् स्वात्मानं विस्मय करवीरस्य
 एवाहमिति मन्वमानो त्रेयसवदत् एवमन्यत्रापि ६६
 अन्यान्यपि वेदानां निश्चयं कुर्वन्ति हे मानवाः अनंतं च भक्तेषां फलं दानं समुद्रवं ६३ ये चैव निव-
 संत्यत्र जपंति च मुनीश्वराः कपिलोत्र मुनिज्ञात्वा क्षेत्रमध्ये स संस्थितः ६४ अहमप्यत्र तिष्ठामि
 क्षेत्रादुपर्वतो मुने गोमती संगमे यत्र द्वारकायां वसे प्रीतिः ६५ क्षेत्रस्य दक्षिणे भागे तिष्ठ
 यत्र पराशरः पर्वताग्रे सोमतीर्थे सोमेशालिंगं संनिधौ ६६ मार्कंडेय प्रतिकथनं दुर्वासाभ्यापि वते
 क्षेत्रस्येति काशियागदुःखं विस्मय अगस्तिः क्षेत्रप्रश्नमभोगेति वृत्तिः ६७ क्षेत्रेति इदमस्तसंनि-
 दृष्टसमीपतरवर्ति चेत्तदोरूपमित्युक्ते त्रेसेनेन समीपवर्तिन एव ज्ञानं भवतीति क्षेत्रवायव्यदिशि भागे अस्मि

संश्रयसकलबुद्धिगोत्रैर्हि कपि कान्तुनिः ६७
 क्षेत्रस्य पश्चिमेति हि गच्छेत्सिंहान् कपिः वि-
 स्मयकादिवासे क्षेत्रमाहास्यं सारवित् ६८

कर माह० नक्षत्रवाच्यभागेऽस्यर्थः अन्यभावेऽस्यासंग्रहापत्तेर्द्वाद्व्यासइति यत्रविशालतीर्थसमीपेऽव्यासस्तिइति टीका० अ० २

२२

वारुखिव्याश्रमस्यपुरःच्यवनोवर्तते ६९ अष्टेति सर्वेपिमुनयः पृथक्पृथक् क्षेत्रस्यसमंततस्तिष्ठंति ७०

एवमिति हेमाकंडेयशिवविष्णुशक्रादेयोदेवाः यत्रेक्षपाषाणादिरूपेणस्थितायनसंज्ञातितत्किं कर्णं
वर्णयितुमशक्यमित्यर्थः एवंरुद्रादयोदेवाद्यबृहदक्षोपलरूपिण इति प्राचिनपुराकस्वपाठः साधुः प्र

व्यासोऽपि वर्तते यत्रविशालनिकेमुनिः वारुखिव्याश्रमपुरोभागेच्यवनोऽपि संस्थितः ६९

अष्टाशीतिसहस्रं वै मुनयश्च पृथक्पृथक् क्षेत्रासमंततः सर्वे संतिष्ठंति विवेकिनः ७०

एवंरुद्रादयोदेवाद्यबृहदक्षोपलस्वरूपिणः न संज्ञातीहयक्षेत्रं किंतु दर्प्यं महामुने ७१

पंचक्रोशमिदं क्षेत्रं पावनं करवीरकं संयत्र सर्वतीर्थानि त्रैलोक्यांतर्गता निवै ७२

वैकैकरवीरेजलंशुभिरिति श्लोके शिवविष्णुशक्रादिदेवानां जलशिलादक्षरूपत्वस्योक्तत्वात् न विनपुस्त
केऽष्टेक्षोपलस्वरूपिण इति पाठे जलपदानुपलब्ध्या रुद्रपदानुगुण्याभावाच्च ७१ पंचक्रोशमिति

तस्मिन्मितासमंततः स्वस्वांशैः त्रैलोक्यस्थानि ७२ गृहादिति चलितएवचलितमात्रः तेन गंतुं निर्गते

न पुंसापदेपदेऽपि तृणां स्वर्गो रोहणविषये सोपानमेव कृतं भवति तस्मिन् स्वर्गो यांतीति मतः ७३ पदेपदइति

गच्छतः पुरुषस्य पदेपदे प्रतिचरणप्रक्षेपः भवेत् फलं भवेत् ७४ आध्रति पितृव्रणान्मुच्यते शिरसि कौलेऽस्य

शिरसि रुद्रपदेऽस्यर्थः ७५ येनेति क्वचित् कदापि करवीरसंज्ञं दर्शयित्वा वाराणसीक्षेत्रं तस्य जन्मैव निश्चयेन निश्चयं ७६

गृहाच्चलितमात्रेण करवीरपुरं प्रति स्वर्गो रोहणसोपानं पितृणां च पदेपदे ७३ पदेपदे भवेत् फलं भवेत्

करवीरकं फलं भवेत् सप्रयत्नं हि संसर्गं वक्ष्यते ७४ आध्रतै करवीरयः पितृणां मन्त्रो हि तः

शिरसि आध्रं च ककुत्सा नो शतमुधरेत् ७५ येन गालोचितं तीर्थं करवीरमिदं क्वचित् याम्य

वाराणसीक्षेत्रं निश्चयं तस्यैव ७६ तस्मात् मन्त्रसंस्थितत्वात् पस्तपसुनिश्चयः प्राप्य

संस्कृतान्कामानेहिकागुण्यकानपि ७७ तस्माच्चैव महोक्षेत्रं करवीरं महापुरं शिवालये

देवगणारूपं च महेश्वरयोगनिरालयं च एवं विदित्वा विधिवन् महासेनसंज्ञेन कौलगिरिकराचितं ७८

करवीरमहात्म्यं द्वितीयोऽध्यायः २

कर. माह. मार्कंडेय उवाच तत्पस्त्रानप्रस्त्रस्योत्तरहेनोपसंहरति तस्मादिति हेसन्हेसाधोमार्कंडेयतस्मादस्य क्षेत्र टीका ० अ० २
 २३
 स्य सर्वदत्तात् अत्र करवीरस्थिता शिवालुयमिति हेमहात्म्यमार्कंडेयशिवालुयं कल्याणस्थानं शंभुस्त्रा
 नवादेव स्थानं महेश्वर्यं महालक्ष्म्याः स्थानं योगानां विश्वयनं उवाच यं स्थानं निर्निश्चयनिषेधोपि
 मरिसमरः एवैतादृशं निति विदिता कदापि कोरुगिरिवक्ष्यमाणे तु संस्रकमिदं क्षेत्रं नयजेत् प्राचिन
 पुस्तकेन संक्षेपे क्षेत्रमिदं कदाचिदिति पठः एतच्छ्रुत्वा दोनविनपुस्तके प्रुतस्माच्चैव संक्षेपे कोक्ति ७०
 अस्मिन् पोटं संनिंति संवोधनं संस्थि हेति पाठे तु ल्यबादेश आर्ष तादृशः तस्मात्पूर्वोक्तं कारणात्
 करवीरमहाक्षेत्रं ७८ इति श्री करवीरमहात्म्यसनामीटीकायां द्वितीयोऽध्यायः २ ७ ७

६७

६७

६७

६७

६७

६७

६७

मार्कंडेय उवाच असाश्वर्यमिति हेमुने नारद तस्य करवीरस्य माहात्म्यं मे सर्वं विस्तरेण वद १ नारद
 उवाच ऋष इति दक्षिणा विमुक्तस्य एतदपरनामकस्य करवीरपुरस्य २ व्यास इति व्यासतः वि
 स्तरेण पुरुषायुषा पुरुषस्य विराट् पुरुषस्यायुषा ब्राह्मणशतवर्षैरित्यर्थः सहस्रवदनः शेषोऽपि न समर्थः
 मादशः प्रभुः शक्तः भवेति ३ तथापीति तथापि अस्माद्युष एकवदनस्य मम शतस्य भावोऽपि ब्रह्मणा
 मार्कंडेय उवाच असाश्वर्यमिदं प्रोक्तं क्षेत्रं वै विश्वपावने माहात्म्यं तस्य मे ब्रूहि सकलं विस्तारान्मुने १
 नारदः ऋषे संश्रुतु माहात्म्यं करवीरपुरस्य हि दक्षिणस्या विमुक्तस्य भुक्तिमुक्तिप्रदस्य च २
 व्यासतोऽयस्य माहात्म्यं प्रवक्तुं पुरुषायुषा सहस्रवदनो नारदः किं भवेत्तैस्त्रिभुः ३ तथापि
 कथयिष्ये हं यथा ज्ञानयथा श्रुतं यदुक्तं ब्रह्मणा मह्यं तत्सर्वं श्रुतुं निःशङ्कः ४ विस्तृत्य काशिका
 वासं ज्ञासमुक्तमनाः प्रभुः अगस्त्योऽथ योऽच्छातं करवीरपुरं तदा महिष्या सहितो ब्रह्मन् संद
 व्याच्यत्र वासितः ५ विना पुण्यं न वेत्तुणा मविमुक्तद्वये मुने दक्षिणे चोत्तरे वापि वासो नैव भवेद्विद्वद् ६

कर माह०

२४

मेयदुक्तं तत्तुम्हानानुरूपं श्रवणानुरूपं च कथयिष्यामि श्रु ४ विस्तयेति काशीस्थित्युक्तयत्र करवीरजा टीका० अ० ३
सक्तमनाः सन्नासयुक्तमना इति पाठः साधीयानुष्ठातुं आगतस्तदालक्ष्यास्त्रीयुक्तः स अन्यत्र करवीरद
च स्थले स्थापितः ५ तत्र हेतुमाह सक्तं विना दक्षिणेत्तरामुक्तयोः कोलापुरकाशयोः स्थितिर्न भवेत् ६ मार्कंडेयः
विघ्नं विना नक्षत्रद्वयस्य सागसंवादिघ्नसंभवावनया एछति विस्तयेति हेतुने नारदयेन कारणेन कलशोऽथेन
मार्कंडेय उवाच विस्तृता काशिकायेन कलशोऽथेन वैमुने सर्वविज्ञेन मुनिना काशीवासविदा तथा ७
आगतस्यापि देव्यावाकरवीरपुरं प्रति वासेनैव च संदिष्टैः संदिष्टस्वामिदर्शने ८ दक्षिणेत्तरयोः
काश्यावासे तस्य महात्मनः कौवांतरायः समभूतस्तु वै ब्रह्मि नारद ९ विनांतरायमन्ये पि जडानेव
हिकाशिकां ज्यजति मनुजानि यं किमु तादृग्विपश्चितः १० कः काशिकां सर्वगुणः प्रकाशिकां ह
जैत मंदस्वकुटुंबरामः विश्वेश्वरो यत्र हि जंतुमात्रं समुधरेत् स्वात्सपरोपदेशात् ११
अगस्तिना काशीं विस्तृता यत्का १२ येन कारणेन च करवीरं प्रति प्राप्तस्य तस्य लक्ष्म्या करवीरे स्थितिर्नेति कांकरद
र्शनमुक्ते ८ दक्षिणेति तस्यागस्त्यस्य काशीयुगे वासविषये कोविद्रो भवतु अमिषु विघ्नं विना मूर्खा अपिका ॥९॥

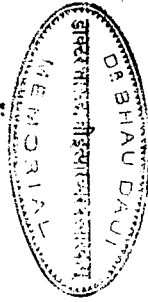
शीनं जंति तादृग्विधा अगस्तिसदृशाः पडितास्त्यजंति किमु अपितु नैष जंति तस्मादस्य कोविद्रो भवतु १०
क इति स्वकुटुंबरमयति इति स्वकुटुंबरामः सनकः मंदस्वजतने वत्सजतु अशागे हेतुमाह विश्वेश्वर इति स्वात्मा
परः प्रतिपाद्यो यस्मिन् स्वात्सपरः तारकमंत्र इत्यर्थः तस्य उपदेशात् जंतुमात्रं प्राणिमात्रं समुधरेत् उधरति ११ क इति
वा अथवा आत्मानं पातयती नरक इति आत्मा पाती कः मंदः काशीयजामीति चिंतयेत् नैव चिंतयेदित्यर्थः अचिंतने दृष्टं त
कः काशिकां विस्तृता मीति जंतुर्द्रोत्सपाती चिंतयेद्वापि मंदः कुंभहिलानिधि गर्भं परवैभिशार्थं बाधारेयुक्तः
कपालं १२ सूत उ० इत्थं प्रभूदितयात्सं प्रहृष्टो देवर्षिर्वैनारदस्तं मुनींद्रं मार्कंडेयं संप्रवक्तुं प्रतच्छे
तक्षेत्रव्यसावधानैर्भवद्भिः १३ नारदः कदाचिद्दिधियो गेन कलशोद्भव एकदा तीर्थलोचनसंप्रीक्षा
चारागवनिमंडलं १४ सभ्रमं सर्वतीर्थनिशिष्यं हृदसमन्वितः नानातीर्थवधि शिष्यं नानाजगामकुल
चलं १५ पाटलाशोकजंबीरपनसाभविभूषितं शुकपारावताकीर्णसारीपिकनिनादितं १६
महाकुंभमिति १ निधिगर्भं द्वययुक्तं घटं यत्काभिसार्थं कपालं कौधारयेत् १२ सूत उ० इत्थमिति नारदः कुतो ग
स्तिना काशीं स्वतामहालक्ष्म्या च स्वक्षेत्रे करवीरे स्थातुमागतः सोत्रं स्वनयमिति निषिध्य कार्तिक स्वामिनिकटे

कर. माह.

२५

श्रीशैलेकुतश्चप्रेषितइतिप्रश्नद्वयात्तद्वृत्तसन् यत्कृतुं प्रतखे निर्गतः उच्यते भूदिसर्थः १३ ना० कदाचिदिति अ
गस्तिः कदाचिदुर्देवयोगेन तीर्थदर्शनप्रीत्या उपलक्षितः सन् ए कदा अवनिमंडले च चरेति संबन्धः अंन्यथा कचिदेक
देति पदयोः समानार्थता सौ नरुत्तयापत्तिः स्यात् १४ सइति नानातीर्थानां विधिविहितकृत्यतां शिक्षन् शिक्षयन्
अंतर्भावितव्यर्थः शिक्षितिरत्र शिष्य भवति स्यात् हारः कुलाचलं विधादि सप्तकुलपर्वतमध्यस्थं येन केचन शैले १५ कु
लाचलं वर्णयति पाठेति त्रिभिः पाठेति पाठलादिदुमशोभितं भुक्ताः कीरापाराविताकृता ताते व्याप्तं सार्यः सारिका
पिकाः कोविलाः तैर्नदितं १६ यत्र मनभ्रमरेः संघुष्टसंश्लेषं सरोवरे गतं विद्यमानं श्वपि पवित्रं च लभ्यमानं
मनघटपदनिषुं च लभ्यमानं प्रजः पयः मनोहरति वै नृणां सरोवरा गतं भुवि १७ हे सकारं उवाकीर्णं च कोकैः
सारसैरपि शोभितं पक्षिसंघातैः जलस्थलवने चरेः १८ तत्रोद्दर्शभगवान्सुवृन्मराजसन्तमं पद्मा
सनसमारूढं मीलितेक्षणशोभितं हरिध्यानपराशरतंदभभेदविवर्जितं १९ तदृष्ट्वा मुनिशार्दूलो राजा
नंदैव योगतः अहंकारपराभूतः प्रावदत्तास्त्रकोविदान् २० पश्यताश्च यमेतत्स्त्रिव्यं प्रासादश्रमं
हरिध्यानलले नायं नैत्रे निमील्य वास्यतः २१
रजोयस्मिन् तादृशं हं सकारं उवाचैव वाक्यं सारसैरितरपक्षिभिश्च शोभितं पयः जलनृणां मनाहरति १७

टीका. अ. ३

जलस्थलवनइति नया हारद्वंदात्समीतं तस्य चरेत्यनेनोपदसमासेतसुषेकतिबहुलमिति सप्तम्याल्लेखः १८ तत्रेति
तत्रतस्मिन्कुलशैले भगवान् उपतिं प्रलयं चैव भूतानां मागतिं गतिवैति विद्यामविद्या च सवाच्यो भगवान् मुनिः
इत्यन्तर्षेडैर्भव्ययुक्तः अगस्त्यः मीलिताभ्यामीक्षणाभ्यां शोभितं मीलता संविशोभितमिति पाठे विशेषेण शोभितं च
ध्यानसमये धार्येण पद्मासनेन आरूढं निषण्णं १९ तमिति तं प्रसिद्धं सुवृन्मराजसन्तं राजानंदैव योगतः दुर्देवा
त अहंकारेण पराभूतः गतज्ञानः सन् शास्त्रज्ञानस्वशिष्यादीन् छात्रकोविदानिति पाठे शिष्येषु कोविदान्
कुशलानि सर्थः प्रावदत्तजगद् २० किं प्रावदत्तदाह पश्येति वयं ज्ञानवंतोऽपि स्वराश्रमे प्रासादश्रमो
श्रव्यं पश्यतस्वरूढमेवाह हरिध्यानेति सार्धेन यस्मात्प्रायं राजा वाग्यतः मोनी सन् २१ करोतीति
पशवत्तु मंदभाष्योः नः पूजानं करोति अतः श्वल इत्यर्थः हे शिष्याः स्वाश्रमं प्रति स्वागतां नः स्वागतं न एषति २२
प्रभावमिति प्रतापेन पश्यति किं न जानाति किं २३ अत्र मानसिकज्ञानार्थः दृष्टधातुः प्रभावमहि येनेति
समुद्रं पीतः वातापीति वातापित्वलोहतौ यस्मान्माकदर्थीरुस्यतु लोहयतिष्ठति तस्मादयं तमां नैव दकिं
नाशितमिति २४ तपोनाशो हेतुमाह प्रतिवध्नाति इति हियतः पूजानां पूजायाः व्यतिक्रमः अकरणं मेयः

कर० माह० पुण्यं नाशयति २९ ब्राह्मणमिति यस्य हेरः ध्याने सक्तः स ब्राह्मणे पुताधुः ब्राह्मणभक्तोः हरिः तस्य ध्यानमयं टीका० अ० ३
 २६ ब्राह्मणावमानीनाहति २६ हरीति यत्तत्सात्त्विकैरेव हरिपदं सेव्यं तत्तमस्यास्य हरिध्याने अधिकारो न २७ स
 करोति न स पर्यायो मंदभाग्यो यथापशुः न एष्यति स्वागतं च स्वागता स्वाश्रमं प्रति २८ प्रभवमाकृतं
 चायं न किंपश्यति दुर्मतिः येन तोयनिधिः पीतो महारत्नसमुद्भवः २९ वातापी न्वरु नामानौदेशो
 चापि विनाशितो तं प्रांन किमयं वेदकदर्थं ह्यस्यति एति २४ नाशितं तपपते न स्वकियं यमुद्राकृतं
 प्रतिबध्नाति हि श्रेयः पूज्यपूजाव्यतिक्रमः २५ ब्राह्मणान्मते सोपिय ध्याननिरोद्धसोः ब्रह्मण्य
 देवः स हरिस्तद्ध्यानं नायमर्हति २६ हरिपादांबुजं साक्षात्सात्त्विकैरेव सेव्यं नाधिकारोस्ति
 तद्ध्याने तामसस्यास्यैवेध्रुवं २७ तस्मादयं देउनीयो यथान्यः प्रविभेति मां भवहं हि गजो
 मत्तइति रागागतो मुनिः २८
 तस्मादिति तस्मान्मन्त्रावमानकरणादयं मया देउनीयः यथा अस्य शासेन नान्यजगति मां प्रति प्रविभेति
 मत्तोभयं धारयष्यतीत्यर्थः २९

प्रतीति हेररुपासकः सत्पुण्यकविष्ठोर्भक्तत्वात्तः राजा प्रतिशापं मुनये न ददौ किंतु विष्णुमस्तावीत् २९ सच्यु
 म्नुवाच भवपाशनाशक हेरपाहि मया किं किं त्विषं पापं कृतं ३० नेति तस्मादध्याननाशकं यत् करीद्रस्यग
 जस्य जन्मतस्माद्विभेति ३१ वत्सल इति दुष्टयो नो निहितस्य विप्रशापाद्गजो नो क्षितस्यपि ममतत्र ते चरण
 प्रतिशापं समर्थोपि स राजा हर्युपासकः प्रतिशापं देवैर्नैव हरिस्तोत्रं च कारह २९ सच्यु म्नु० भक्त
 वत्सल हेररुपानिधे पाहि पाहि भवपाशविमोचिन् किं त्विषं च किमकारिभा मया देउ एष्यति तो
 मयि दुःसहः ३० न विभेति हेरजगते दुष्टयो निगमनादपि नि सं प्रविभेति हेरेश्वरणांबुजध्या
 नहानिकर करीद्रजन्मतः ३१ वत्सलोसि यद्विभक्तजनेभो नाथ नाथ करुणानिधे मम दुष्टयो
 निनिहितस्य ते विभो चिंतनं चरणयोरुपदेहि ३२ नारद० इत्थं स्तुतो मुनि श्रेष्ठ श्रीहरिर्भक्त
 वत्सलः मा भैरिति ब्रुवन्नुच्चै राययोगरुडध्वजः ३३ पीतवर्साद्यनः शोभशेखरकेशधरः
 वनमालाभियुक्ता गाकुंबुकं डोहहन्तनुः ३४
 स्मृतिं देहीति प्रार्थयत् ३२ नारद० हे मुनि श्रेष्ठ हे मार्कंडेय मा भैः मा भैः मा भैरित्यार्च ३३

कार. माह.

२७

विष्णुविशिनष्टि पीतेति कंबुः शंखः तद्वत्तदोयस्यसः ३४ सद्युम्नमिति ३५ विष्णुः कर्मेति कर्मणोजन्मप्र दीका. अ. ३
दस्य प्रारम्भकर्मणः शेषेण गजोभूता अंततद्देहांतसमये सद्यः एव सति मेव मम स्मरणरूपः ते मनोरथः भूयात् ३६
तत इति ततस्तत्भवतः पार्षदत्तमपितुरप्यर्षदत्तं तु इत्यत्र तु स्थाने तदिति पठ्यते इति भवतः संसारात् सं
सारविनाशेयर्थः स्मरकोपेपंचमी अन्यथा पुनरुक्तिः स्यात् यदयमर्थः न भवति तत्पार्षदत्तं भवतोदंमपीति ३७
सद्युम्नोत्तराजानौ समाभ्यास्यथ लीलाया उवाच जगतां नाथ स्तूषी मेव पुराणि कृतं ३८ विष्णुः
कर्म शेषेण वेराजनाजयोनिप्रधारय अंतमस्मरणं भूयात् सद्य एव मनोरथः ३९ ततो ममापदं
हेतुदास्यामि भवतश्चिरं यद्व्येना भवतीह नानामस्वसर्माभिः ३९ येन तं शापितोऽस्यैव तस्या
नथैव विष्णुति परस्य दुःखदोयस्तु सत्यं दुःखभागं भवेत् ३९ नारद उ. इत्यममं अराजानं
हरिः पार्षदसंयुतः जगामाथ मुनिश्रेष्ठ वेकं तु पुरमुत्तमं ३९ कदाचिद्विदुः लोकां गतो हं विष्णु
मंदिरं शङ्खब्रह्मादिना तोष्य भगवंतमधोक्षजं ४० उपविष्ट सुखं चाहं तदा विष्णुर्जगद्दह विष्णुः
पश्य पश्य मुनिश्रेष्ठ दोषं च दृष्ट्वा जन्मनः ४१

येनेति अंगहे सद्युम्नः अथ सांवाधेनार्थकाः स्फः पाटूपाङ्गहे हे भाइ सद्ययवर्गे मरः येनागस्तिना तं निरपराधः
शापितः शम्भुः निरन्तं प्रेषणाध्यातोऽपि च मध्यानिष्टः निरपराधो मद्रक्तो गस्तिना शाप इति शेषेण तन्नामाग्रहं
भगवान् येनेति यमदेन। तं निर्दिशति ३९ नारद उवाच हरिदंशं पूर्वोक्तप्रकारेण अमं य उक्ता हे मुनिश्रेष्ठ मां कं डेय ३९
कदाचिदिति शङ्खब्रह्माभिः वर्णालकैर्वैदः ध्वज्यात्मकैर्गनिश्रेष्ठ आदिना पूजाध्यानादिना दिना च अतोष्य अहमुपविष्टः ४०
विष्णुः पश्येति हे मुनिश्रेष्ठ पश्य पश्य शृणु शृणु दोषं इत्यर्थः दृष्टं ४१ स्वस्य शिवरूपेण कारां मुक्तिदत्तमेव श
क्तिरूपेण करवीरभुक्तिमुक्तिदत्तं उक्ता स्वस्वरूपेण यत्र क्वाचिमुक्तिदत्तमेव न भुक्तिदत्तं इत्याह साक्षादित्यर्थं
यथेति तस्य सुखं न स्य अतिप्रियं मत्सेवनं अगस्तिना विप्रितं गजयोनिदानेना सविप्रं कृतं अंगहे नारद
स्यागस्तोः प्रियं तस्मिन् विप्रितं कुरु ४२ अगस्ते प्रियमाह वाराणसीति काशीहोय स्थितिरगतोः
प्रिया सवासः अंजसा ततः ४३ तद्देहं हां जसा दूयमिस्मरः सविप्रः कार्यः ४३ वाराणसीति तत्र
काश्यां विश्वेस्वरूपेण अहं स्थितः ४४ काश्यमिति मोक्षमेव ददामि न भुक्तिं ४५ स्थित इति अहं
शक्तिरूपेण स्थितः शक्तिरूपधरणे हेतुमाह भुक्तिं भुक्तिमुक्तेः प्रदत्तार्थं शक्तिरूपं मया धृतं ४६

कर माह

२६

वाराणसीति काश्यपेक्षया करवीरं महत् महत्तरे हेतुमाह मुक्तीति एकमोक्षप्रदायाः काश्यां भुक्तिमु
क्त्युभयदंकरवीरं महत् ४० मुक्तिमोत्रेति केवलमुक्तिदाः याः पूर्यास्ताः प्रसिद्धाः एतापुरीः श्रृणुहे
यथाचविभ्रितं तस्य प्रियं मत्सेवनं परं तथा तस्मिन्मयंगविभ्रितं कुरु सत्तरं ४२ वाराणसी
द्वयेवासः प्रियस्तस्य महामुनेः सौजसाविभ्रितः कार्ये भुक्तिमुक्तिफलप्रदः ४३ वारा
णसीद्वयं पूर्वसमं सर्वमयात्रवे काशिकाचोत्तरे देशे करवीरं तु दक्षिणे ४४ काश्यां विश्वस्व
रूपेण स्थितो ह सर्वदेवहि तत्र रत्ना नोच सर्वेषां मोक्षमेव ददात्यहं ४५ तारकस्योपदेशे
न सर्वलोकहितप्रदः ४५ स्थितो ह शक्तिरूपेण दक्षिणे करवीरे के भुक्तिमुक्तिप्रदानार्थं
शक्तिरूपेण मया धृतं साक्षाद्दिष्टस्वरूपेण मुक्तिदा ह न भुक्तिदः ४६ वाराणस्यासका
शाद्वैकरवीरं परं महत् मुक्तिमात्रप्रदाया वै भुक्तिमुक्तिप्रदं महत् ४७

नारदमया हरिहरं मोक्षमात्रदाः ४८ भुक्तीति अथ भुक्तिमुक्तीद्वयदाः षट्पूर्यः ताः पुरीः नि

बोधय श्रृणु करवीरं कोलापुरं विरूपाक्षं विरूपाक्षसंज्ञकं निवाधितं हं पी सप्तकपुरं पादुरंगकं पंढरी श्रीरंगं को
कणखं रामेश्वरं भागस्तं सेतुबंधं प्रसिद्धं करवीरादिषु न पुंसकत्वं पुरं संज्ञाभिप्रायेण ४९ मोक्षदसप्तपुरी
षु काशी महती भुक्तिमुक्तिद षट्पुरीषु करवीरं मतिमहत् ५० अन्यानीति त्रैलोक्यस्थतीर्थसेवनजन्य
मुक्तिमात्रप्रदास्तं तां पूर्यास्ताः श्रृणु नारद अयोध्यामथुरामायाकाशीकं नीवी अवंतिका पुरीहारा
वती चैव सप्तैतामाक्षमात्रदाः ४८ भुक्तिमुक्तिप्रदाश्चाथ षट्पूर्यस्तानि बोधय करवीरं विरूपा
क्षं श्रीशैलं पादुरं के श्रीरंगं सेतुबंधं च भुक्तिमुक्तिप्रदानि षट् ४९ पुरीषु सप्तसु प्रोक्तं काशी क्षेत्रं
महत्तरं भुक्तिमुक्तिप्रदास्यैव षट्पुरीषु पिवे मुने याम्यवाराणसी क्षेत्रं करवीरं महत्तरं ५०
अन्यानि सर्वातीर्थानि त्रैलोक्यांतर्गता निवे अविमुक्तद्वयासौ हि कारणानि न संशयः ५१ वा
राणसीद्वयं चेदं पावनं सर्वदेहिनां निर्मितं हि मयान्नं जेतुं नो हितं काम्यया स्थितो ह तत्र वै साक्षा
च्छिवशक्तिस्वरूपतः ५२ शिवशक्त्यैव मेक्षेत्रमया यथापि निर्मितं तथापि शक्तिके क्षेत्रं ह्य
धिकं दृश्यते मुन ५३
पुण्येन काशी करवीरयोः प्राप्तिर्भवती ५१ वाराणसीति मय निर्मितं सर्वहितेच्छया तत्र काशीशकरवीरयोः

कर माह २१ क्रमेण शिवलक्ष्मीरूपेण स्थितश्च ५२ शिवेति हे मुने नारद शक्तिकं लक्ष्मीसंबंधिकरवीरमिदं ५३ टीका ७३
 शिवशक्त्योरिति शिवः काशि अधिकैतिलक्ष्मीरपि करवीरमेवाधिकमिति आह तुरिति परस्परविवादो
 भूय ५४ तयोरिति तुलयावटेन केवलमुक्तिदायाः काश्याः सकाशात् भुक्तिमुक्तिद्वयदत्तेन करवी
 रं यस्मात् अधिकं जातं अतस्तद्व्याधिकं कथितं पूर्वस्व स्वक्षेत्रमहत्त्वविषयेशिवशक्तिकं लक्ष्मीविष्णुना तु
 शिवशक्त्योर्यदन्वेव विवादः समभूयुरा मदीयमेव क्षेत्रं हि परमियं ब्रवीच्छिवः शक्तिरप्येव
 मेवाह क्षेत्रं वै मामकं महत् ५४ तयोर्विवादानां शर्तुलया तु क्लृप्ते मया मुक्तिमात्रप्रदा
 तस्माच्छिवक्षेत्रात्माह मुने ५५ भुक्तिमुक्तिप्रदक्षेत्रमधिकं करवीरकं संजातं तुलया
 यस्माद्व्याधिकमिति रितं ५६ तस्मात्पुनरुच्येवासः पुण्यवद्विरवाप्यते अत्र स्थातुं न चा
 र्हेति मद्दूषकारिणो जनाः ५७ ये वा द्विषन्ति ममैद्रक्तं स्तेवापि मुनिसत्तम वाराणसीद
 ये स्थातुं न समर्था भवन्ति हि ५८
 लायांतक्षेत्रयोस्तोलने करवीरस्य बहुतीर्थादयत्नेन जउ वादध स्तिवाकाशितोयवाधिकमुक्तं जंभु

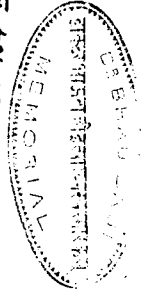
नातयोः पुनर्विवादे सती विष्णुना पुनस्तु क्लृप्ते केवलमुक्तिदकाश्यपेशया भुक्तिमुक्तपुण्यदत्तेन करवीर
 स्य महत्तेन यवाधिकं कथितमिति न पौनस्तुत्यामाशंकनीयविज्ञैः ५९ ५६ तस्मादिति तस्मात्
 अस्य पुरद्वयस्य मूढतत्वेन अतिपुण्यदत्तात् पुण्यकापि भिरिव प्राप्यते अत्र पुरद्वये मद्दूषिणो नार्हेति न
 योग्य भवति ५७ यदिति हे नारद ये च मद्भक्तद्वेषिणः तेऽपि योग्यान् ५८ तस्मादिति तस्मान्मभक्त
 तस्मादयं बहिर्नैयः काशीवासपरायणः अयमेव हि देहोऽस्य भवेदुपस्थगामिनः ५९
 द्योद्वयस्य दुर्बुधेर्बहिर्नैयमभाज्ञया स्त्रीयाच्चातर्गते नाद्यभक्तेनैव ब्रवीधरिः ६०
 शक्तिरवीरमहात्मस्य तृतीयोऽध्यायः ३

हे पितृन काश्यां स्थातुं मयोग्यत्वात् काशीवासपरायं त्वया तस्मा बहिर्नैयः न्योस्ति देहिकदुर्बुधेः अतउ
 सयै मां गेमद्भक्तस्य शापदानरूपेणामिनः गच्छ नोस्य द्योद्वयस्यागस्तिमुनेरयमेव देहो योग्यः वपनं
 द्रविणा दानं स्नानं निर्वृत्तं तथा एष हि ब्रह्मबंधूनां वधानां न्योस्ति देहिकदुर्बुधेः अतएव दैहिक

कार. माह.

३०

स्य ताडनादेर्निषिध्नात् ममांतर्गतेन अंतर्गेन मम न सिसदा स्थितेनेत्यर्थः मम प्रियेणेति यावत्पुनः टीका ७ अ० ३
न प्रया मदा जया काश्या बहिर्नेयः पुनर्नेय नोक्ति एतत्कार्यस्यासावश्यकतां द्योतयितुं ममाजयेत्युक्तिस्त
वदोषो नास्तीत्यभिप्रायिका अंतर्गतेन निषिद्धो घणनारदस्य स्वप्रीतिपात्रत्वज्ञानेन प्रोक्ता हनार्थहे
मार्कंडेय इति पूर्वोक्तरीत्या माहिरिब्रवीत् ५९ ६० इति श्रीकरवीरमाहात्म्ये सनामीटीका तृतीयो
ध्यायः समाप्तः श्रीजगदंबार्पणमस्तुः ७ ७ ७ ७

श्री०॥ नारद उवाच ततो विष्टुवाक्यश्रवणानंतरं अहंपुनः पुनर्विचार्ये संचिं सज्जं भुवं विनिर्गतः विचार
मेवाह किमयेति अथ मया किं कार्यमुनिरगस्तत्तच्छीनिमित्तं विना काश्याः सकाशाद्बहिः कथयायादूगच्छेत्
मयि द्वेषं च न यथा आचरेत् तथा तादृशं मुपायं मनसि संचिं स विंध्यगिरिं गतः विंध्यपर्वतं विशिं नष्टि संसारे स्या
येः स्वागतं किले संतैः संसारतापसंहरिणो रेवायाः नर्मदायाः वारिणा परिष्कृतं आसमंतादभूषितं रत्नमयेन
नारद उवाच० ततो विनिर्गतश्चाह विचार्य च पुनः पुनः किमयं वेमया कार्यं कथंचायं महामुनिः १
तच्छीकाश्या बहिर्या न्ययथा ह्यमाचरेत् तथा संचिं स मनसि गतो हं विंध्यपर्वतं २
संसारतापसंहरिरेवा वारिपरिकृते द्वैरूपेणोपिकुर्वंतं रुद्रावरेण चरेण च ॥० सभिरव्येन
यथार्थाख्यामुच्चैर्वसुमतीमिमां ३ रंसारयं सारेस्तोरशोकैः शोकहारिणं शालेस्तामाले श्रीता
लेरन्यैः सर्वत्र शाकितं ४
सर्वपर्वतश्रेष्ठं न च स्थावरेण शैलरूपेण देवादिश्रेष्ठेन हस्त्याद्यवयवशालिनं जंगमरूपेण च ये द्वैरुपैः पृथग्द्वयोः रूपयोः
समाहारः द्विरूपं तदेवैरुपैः स्वार्थेन च तेन कौटुशेन अभिरव्याशोभा अभिरव्यानामशोभयो रित्यमरः तया सहिते

र

कर० महा०

३९

नस्त्रिजं गमरुपद्वयेन वसयति रश्मिं वस्त्रं लं विद्यते अस्यामिति यथार्थं न्वार्थं अख्यानामयस्या इति तादृशं कुर्वे दीका० ७०४
तं जयं भावः यद्यजातिषु यद्वृक्षं तद्रूपमभिधाय त इत्युक्तेः वस्त्रं रश्मिधने मणां विस्तरं च वसपयं यत्नं शब्दस्य
श्रेष्ठमप्युभयवाचकत्वात् तद्रूपं भूतेन स्वस्य रूपद्वयेन रश्मिः युक्तं तया तस्याः वस्त्रमतीति नामयथार्थं कुर्वीणमिति ३
रन्ये श्वरक्षैः शास्त्रिणं शोभमानं ४ नारिकेलखजूरैः दत्ता अकाशो धृतं च त्रस्यस्य तमिव स्थितं मित्स्तेषा एत
नारिकेलं सखजूरैर्धृतं च त्रमिवांबरं उत्तरजं तमिवांबरं विपतसु धैर्यं तत्ततः केविकेकारं वेदुराकुर्व
तं स्वागतं किल ५ अथ सूर्यशताभासं नभसि द्योतितां बरं भानं दादृष्टं वां छेदो दृशस्तेजो गमह
दृष्ट्वा मदुलतां तस्य दैर्ग्यं पिमहामुने संतुष्टो हतदाजा तस्यो दर्शनं महासुखः ७ गृहमायां तमा
लोके गुरुं वा गुरुमेव वा योगुरुं न म्रतां धत्ते स गुरुं न गुरुं गुरुः ६ प्रकृत्या वै शिराः सोपिविन
मतरकधरः शैलं स्त्रिह्यामिलमौलिः प्रणनामतदासमां ९
दृष्ट्वा यदुपरि धृतं छात्राणीव शोभंत इत्यर्थः इतस्ततः पतद्भिः पुष्पैः अर्घ्यं द्रव्यं उत्तरजं तं स्वीयैर्भ्यो दत्तं तमिव स्थि
तं सागो विहा इतं दानमुत्सर्जनं विविजने इत्यमरः स्वस्मिन् नागतान् मयूरशब्दैः स्वागतं कुर्वतामिव अथ

॥ तमांगो ॥

समीपगमनानंतरितेजसा आनेकसूर्यसदृश्यं नभां प्रकाशितवस्त्रं मां तदाममागमनसमयं शैले विध्यः दृष्ट्वा
पश्य० न स न प्रकृत्यं गमसंमुखमागतः ६ दृष्ट्वेति तस्य विध्यस्य दैर्ग्यं पिमहामुने संतुष्टो हतदाजा तस्यो दर्शनं महासुखः
वं आकारे स्त्रिरूपमनसि दत्ता रूपे दृष्ट्वा हे मां कं डेय अहं संतुष्टो भव ७ तस्य महत्सुखं गुरुलघुस्यक्ष
णे माह गृहमिति स्वगृहागतं गुरुलघुं वा यो अगुरुः लघुः स चापि न मति स एव गुरु रन्यो गुरु रपि गुरु र्न किंतु
लघुरेयसः ६ प्रकृत्येति उच्चोत्तमांगोपि विध्यः भूमौ सलभ्यं मस्तकः माननाम ९ समुक्षाप्येति कराग्राभ्यां
समुक्षाप्यकराग्राभ्यामाश्रितं भिन्नं यच्च तदुद्दिष्टा सने तत्र स एव विद्यो हमादितः १० सद्रूपं
मधुना ज्येन नीरा र्द्राक्षतद्वया तिलैः कुशैः प्रसूनैर्ममि रंगाधैरि पूजयत् ११ गृहीता च्यं वि
लभ्यं तं पादसंवाहनादिभिः गतश्रमप्रथालो क्यवभाषे वनतो गिरिः १२ अयस्यः परिहृ
तं तदभिरजसारजः तदेगं संगिमहसा सह साप्यंतरं तमः १३ सफलं धिरहं न्वाह्य सुदिवा
द्यैव मे मुने प्राक्तनैः सक्तै रथ फलितं मे निशजितैः १४ धराधस्तं कुलिषु मां मेव भविष्यति
इति श्रुत्वा तदा किंचिदुद्धृत्वा स्थितवानहं १५
विध्यं उभाप्य आशीर्वा दं दत्वा च तेन उद्दिष्टं ददति आसने हं उपविष्टः स इति स विध्यः दधि मधु घृतैः नीरं क्वा

कर. माहा.

३२

क्षतोः दुर्वाभिः तिलकुशपुष्पैः इति अलङ्कारयुक्तैरर्थैः ११ गृहीतेति गृहीता ध्वं पूर्वश्रांतं स्वरुतपादसेवनादिभिः टीका. अ. ४
गतश्चर्ममां आलोच्य नम्रो विधेयवदत् १२ विधेयवदति अद्येति रजसाधूः सारजो ममरजो गुणः नाशितः महसा
तेजसा सहसा कालंत आंतरमपितमः मेतमोगुणः ध्यांतं च ध्वन्येत बहिस्तमो नाशयेते तेजसां तरे तु न तदप्यनेन
नाशितमिदं परार्थः १३ सेति हे मुने नारद अथाहं सफल संपद भवं अद्यैव मे सा दिवा सा दिनमभवत् मे पूर्व
पुण्यैः अद्य एतद्दिने फलितं सफलं भूतं भावेन १४ धरेति कुलिशुससकुलपर्वतेषु मे धरा धरत्वं पृथ्वी
धारकत्वं अद्य ह दागमेन मान्यं स्यात् इति पूर्वोक्तं तस्य वचः श्रुत्वा अहं किं चिदुद्धस्य निश्वासं सत्कां स्थितः १५
नारदस्योद्धासिते दृष्टांतं पुनर्विध्य आह संभ्रमप्राप्तं मानसं यस्य तथा सन्माम्ने उक्तवान् कुलिशुकुलौलेषु
वरो विध्यः हे सर्वज्ञ निभास कारणं ब्रुहि १६ अनुकंपेति अनुकंपा लपात बागमनेन जतैरा न दैः मेदुरः
व्यासः आरवः शङ्को यस्य सोहं सगद्गदस्वदस्यर्थः १७ जलमिति वारं वारं कुं नालं न समर्थः तथापि ए
कं वदामि मेवां दोधरा धरणसामर्थ्यं यद्वर्ष्यते तत्समुदायात् नाना पर्वतमेलनात् हेतोः अथ पर्वतसहाय
तयामे रुरुतं धारणं मेरुणे वरुंतमिति वदंति। एवमन्योगिरावपि इति भवः अहं तु एका एव धरा दधे १८

अतः सुवर्णमयत्वात् रत्नसानुत्वात् सुरसम्यतया देवस्थानत्वाच्च कापिकदापि मेसान्योन इतरसाहाय्येन धरा
धारकत्वात् धरा धरत्वं नापि मेमान्योनेति भावः १९

पुनरुक्ते कुलिशुसः संभ्रमपन्नमानसः उद्धास कारणं ब्रह्म ब्रह्मि सवार्थको विद १६

अनुकंपा लितवचे दुच्यतां प्रणतोऽस्म्यहं तदागमनजानंद संदोहैर्मेदुरारवः १७

अलं न वक्तुमसरुतथापि एकं वदाम्यहं धरा धराणां सामर्थ्यं मेवां दोधरूपरुषः

वर्ष्यते समुदायात् तदहमेको दधे धरा १८ न मेरुर्लण पूर्णो दाल सानुतयाथकां

सुरसम्यतया वापि कापि मान्यामतो मम १९

हेमकूटनामाशैलः त्रिकूटनामागिरिरिखाद्याः येतकूटे उत्तरपदाः कूटशङ्ख उत्तरपदं एषां तथाभूता एवतुः
एवार्थे अयं भ्रमः। मायानिश्चलं यं तेषु कैतवान्तरादिषु जायोधने शैलं भ्रमेसीरांगे कूटमास्त्रियामिदमेरकूटसा

कौ. माहा.

३३

क

क्षमि सादौचकूटशङ्खस्य कपटवाचित् श्रवणात् तसदयुक्तासेवापटिन एवेति किञ्चिद्वादित्रय आदिशद्वेमे
नाकादयः तेषिभूभारसोदंशक्तान्स्वमनसि मदागतं पादोन अस्वर्वयारभ्यातं कउयं प्रयाहमहाभ्यां अस्वर्वगर्वः
हेमकूटत्रिकूटयन्त्राकूटयन्त्रपदास्तुते किञ्चिद्धक्रोचसंख्याभारसंस्थानतेभुवः २०
अस्वर्वगर्वसंसर्गमिहात्तायनैस्पते श्रीशैलमुख्याः किंशौलानेह संसमरुश्रियः २१
येषां शिखरमात्रादिदर्शनं मुक्तये सतां अद्यस्य बलमात्रे क्व इति मत्ताहमब्रुवम् २२
महागर्वः क्षरुहो न भवति अस्य विध्यस्य धराधरणविषये महागर्वः वर्तते सगुरुह हेतुने श्रुत्यः श्रीशैल
शिखरं दृष्ट्वा पुनर्जन्मन विद्यत इत्युक्तयेषां शिखरमात्रादिदर्शनं मुक्तये भवति तादृशाः श्रीशैलादयो
गिरय इह लोके न संति किं अपि तु संसेवतथापि ते एतादृशगर्वं न कुर्वन्तीति भवः दर्शमि स्यात्पलक्षणं
स्मरणादेः स्मरणादरुणाचल इत्युक्तः श्रीशैलमुख्या इत्यत्र मुख्यशब्देन अरुणाचलादर्थहणस्य
योग्यत्वात् अस्य विध्यस्य गतिरित्यर्थः बलं मया आलोक्य मिति मत्ताहेमांकडय विध्यमहं वक्ष्यमा
णमब्रुवम् २१। २२

टीका० अ० ४

३

हेविध्यपर्वतगिरिबलवक्रात्त्रयायुदुक्तं अहमेव धरणीविभक्तिं अन्ये इति तत्सह परंपरं तु तांथापितियावत् २३
तस्मात्प्रेतोर्मिभानि श्वसितं एतत् मेरुतत्तद्वद्वमाननरूपं निश्वासकारणं तेषां निवेदितं कथितं अत्र कर्म
णाधिकरणत्वं विवक्षायां सप्तमी अथवा माहिधानां महात्मनां उदासीनानां अयं शैले इहा मेरुः तांतिरक्त
सहमुक्तं हि भवता गिरिसारं विवृण्वता परं शैलेषु शैलेन्द्रो मेरुस्त्वामवमं चते २२
मयानि श्वसितं चैतं तेषां निवेदितं अथवा माहिधानां हि केयं चित्ता महात्मनां
स्वस्थस्तु भुवि स्तुक्तागतो ह्योमबलानि २४ गते मयि निमिदस्व मतीवो
दिग्गमानसः चित्तामवापमहतीं विध्यो विध्यमनोरथः २५
रोति त्वमप्यहं धराधरणसमर्थो न मेरु इति तदधिकृतोषीत्याकारिकेयं चित्ताकाकिमर्थमिति भावः ते स्वस्थस्तु
इह विध्यमुक्तागतः २४ गत इति हेमांकडय स्वमात्मानं अवध्यमनोरथ इति विशेषणं न विध्यस्य सामर्थ्यं
ध्वन्यते अथ शातलुत्तं सूर्यविध्यः निमिदं रोधनादिकथं स्यात् २५

कर० माहा०

३४

विध्यरुतवितर्कमाहधिगिष्टभिश्चैकैः धिमिति शास्त्रैः कलभिर्धर्मेण मनोरथसिद्ध्या हिनस्यचजीवितं धि
कृत्तातिपराजितस्येति प्राचीनपुस्तकपाठः साधुः ज्ञातिपराभवस्येति नविनपुस्तकपाठेन व्यधिकरणबहु
ब्रीहिः स्वीकारापत्तेः २६ कथमिति तस्यरहस्यमस्त्रीरतिस्त्वयस्यरिपोः सकाशादभिभवने इत्येदेशेनो
क्तिहोभयो २७ किमिति तस्यमेरोः शिरसिपतेयं उत्पत्तेयं अथवान् २८ अथवेति तथोच्चैरिति महान्मेरुः

विध्यउवाच धिजीवितं शास्त्रकलोस्सितस्य धिजीवितं धर्मविवर्जितस्य धिजीवितं व्यर्थमनो
रथस्य धिजीवितं ज्ञातिपराभवस्य २६ कथं भुनक्ति सदिवा कथं रात्रौ स्वपि स होरहः शर्मकथं त
स्यस्याभिभवनरिपोः २७ किं करोमि ब्रह्मात्मिकं धर्मं मेरुं जयाम्यहं उप्तस्य तस्य शिरसि पता
भितपतान्युते २८ अथवा सकथं मेरुस्तथोच्चैस्पर्धते मया भूमिसारभरतः प्रायो भवति भ्रातृबुधयः २९
कथं कुतस्पर्धते स्पर्धते सहांतो न्यैर्नैव स्पर्धत इति भावः भूमिभारभरतः भूभरतः शैलुः राजानोवाभ्रां
ता भवति ततो न्यैः स्पर्धत एवेति तात्पर्यं २९ अलीकमिति अथवा पक्षांतरं एवं विशेषणविशिष्टे नारेह

टीका० अ० ४

अलीकं वाक्यं मिथ्याभाषणं असंभाव्यं तेन मृषोक्तमिति कल्मषानहं यद्वा संभाव्यमिति काकुः ३० युक्तेति
मादशे मतदशेषराक्रामवति इदं युक्तमिदं युक्तमिति विचारो नोपयोगाय विचारो ग्राहते प्रावृत्तिपराक्रमिणां
तुनावगहेतुत्वात् नोपयोगः पराभवकरिष्याम्येवेति भावः ३१ क्षणमिति निःसंशयं इत्थं भवेत्मेरुर्मवमानं कुर्या

अलीकं वाक्यमथवा संभाव्यं नारदे मुनौ ब्रह्मचारिणिवेदज्ञे ससंलोकनिवासिनि ३० युक्तायुक्त
विचारोयं मादशे नोपयुज्यते पराक्रमेण शक्तानां विचारो ग्राहते मनः ३१ क्षणं मनसि संचिं स
भवेदिदं संशयं किं क्षणे रूपे क्षौणं वर्धमानो परामयो ३२ मेरुप्रदक्षिणी हसनि स मेव दिवाकरः
स ग्रहक्षिणो नूनं मन्यमानो बलाधिकं ३३ इदं निश्चिद्यविध्याद्विबधे संमथेक्षणः जनंत
गगनस्यांतं कुर्वद्भिः शिरवैरेव ३४

देवप्रामाणिकनारदवाक्यात् इति क्षणं संचिं स परः शत्रुरामयो रोगः तस्मात्तु मयामेराः शत्रोरुपेक्षानेव कार्ये
ति भावः ३२ मेरुमिति नक्षत्रादियुतः सूर्यः मेरुं बलवन्तं महाप्रदक्षिणी हस्येव गच्छतीत्यध्याहारः ३३ इत्थं
पूर्वोक्तं निश्चिद्यमथेयुधे मधमास्करनसंयं मिहमरः कलहैरुत्थः क्षणउत्सहोयस्य क्षणउत्सहोयस्य मरः

करं माहा

३५

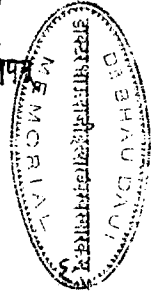
सप्तम्याजलुकछांदसः यद्वाभेदद्विपयेक्षणोऽस्यास्तीतिक्षणः अतीजयन् अथवामधं ईक्षत इति मधेक्षणाः कर्तव्यत्वाद् टीका० अ० ४
संविध्यः अनंतस्य गगनस्य अंतं कुर्वद्भिरिव स्थितैः स्वतिस्वरैरुपलक्षितः सन्वदधेन क्षत्रमंडलोपरिभागपर्यंतानि सर्भः
अहोनाहास्कराभावा निशानेवानिशाकसत् अस्तगतक्षान्नभस इति वक्ष्यमाणलोकास्तस्य स्तंगतक्षान्नभस इति
नभोविशेषणस्यातामसीत् ३४ नारदा विध्यस्य वर्धनरुसं सम्यक् मन्यमानो मार्कंडेयकथयति कैश्चिदिति क्वचित्
कैश्चित् सार्धं विरोधान कर्तव्यः केनचित् क्वचित् कर्तव्यश्चेत्प्रयत्नेन यथानोपहसे ज्ञानः ३५ निरुध्य ब्राह्म
मध्वानं रुतहस इवाद्रिराट् स्वस्थो भवद्ब्रह्माधीना प्राणिनां हि व्यवस्थितिः ३६ यमद्यममकर्ता सो दक्षिणं
प्रलम्बिष्यति सकुलीनः स च श्रीमान् समहालुहितः शनिः ३७ यावत्स्वशक्तिशक्तोऽपि न दर्शयति कर्हि क्वचित्
तावत्संलक्ष्यः सर्वेषां ज्वलनोदारुणो यथा ३८
कुत्रापि कदापि नायथानोपहसे तथा प्रयत्नेन कर्तव्यः इति हेतोर्विध्यस्यातीव वर्धनं ३५ ब्राह्मसूर्यसंवाधनेन अध्वा
नमार्गं अद्रिराट् विध्यः विध्यस्याभिप्रायभया धीन शारभ्यदारुणो यथे संतेनाह प्राणिनां व्यवस्थितिः व्यवस्थित्य
तिः भयाधीनारासन कर्तुं भयाधिना तस्मात् प्रयाशक्तिः प्रकाशो नीयेति भावः ३६ यमिति उच्यते यमकर्ता य
मस्य जनिकर्ता पिता सूर्य इति यावत् यं प्रदक्षिणं करिष्यति सकुलीनतादि धर्मविशिष्टः महितः पूजितः अयं भावः

निःसं सूर्यमेतदक्षिणं प्रक्रान्ति अथ तु मागेव प्रक्रमिष्यति न तमिति ३७ यावदिति कर्हि क्वचित् कदापि शक्तिं न दर्शयति
यावत् भयाधीनी प्राणिनां प्राणिनां स्थिति रिति पाठोऽयमर्थः अप्राणिनां पाषाणैरेवा प्राणिनां सचेतनीनां व्यवस्थितिः
तत्तद्धर्मेषु विद्यमानत्वं भवत्स्यादिति भावः अदृष्टं इत्येवमातदधीना तस्य स्वाधीना लभ्यो भवति शक्तिः प्राकथेतु
काशात् उच्यते तया स्थितो वर्तते सर्वलंघ्यो भवति प्रकटश्चेदुः सहः तद्दृष्टं एतावत्कारुण्यं तं शक्तिमप्रगथ्यन्
सर्वलंघितः अधुना कथं मौलं च पितृकंतीति भावः ३८ इति विनिर्देशाध्याहारः सूर्यस्य उदय आकांक्षमाणे ब्राह्म
इति चिता महाभारतस्मृता तस्ते स्थिते द्यमः आकांक्षमाणे सरणे रुदयं ब्रह्मणो यथा ४९
सूर्य आत्मा स्य जगत् स्वरूपस्तमसोरिपुः उदिशयो दयगिरो शक्तिः प्रसमरैः करैः ४० संवर्धयन्
तां धर्मं प्रकुर्वन्तामसीतनुं पश्चिमी बोधयंस्तु शंरात्रौ मुकुलिताननां ४१ हव्यं कव्यं भूतवलिं
देवादीनां प्रवर्तयन् प्राह्मपराह्म मध्वान् क्रियाकालं विजृम्भयन् ४२
इव विध्यः तस्थो ४९ नारदः सूर्यं तदुदयां च वर्णयंति सूर्य इति जगतश्चरस्य तस्वरूपः स्थावस्यास्य र
विश्वस्यात्मा तमसो नावाकाः शनिः प्रसरणशीलैः किरणैरुपलक्षितः सूर्यः उदयने ते उदिष्या य उदितः ४०

कर माहा

३६

सतांधर्मावर्धयन् तामसीरात्रितनुरुशां प्रकुर्वन् । रात्रिं नाशयन् रस्यर्थः तमिस्त्रातो मसीरात्रिरियमः स्वस्मि
न तुष्टाप्रतारात्रौ म्नानां कमलिनी ४१ हव्यमिति हव्यं देवानां कव्यं पितॄणां भूतबलिवैश्वदेवसंबधिर्न भूतानां
प्राणोपराणमध्याह्न संज्ञकं क्रमेण देवपितृभूत संबंधिनीनां त्रियाणां नां कुर्वन् ४२ असतो चोराजरादि
नां वक्रेषु दृष्टिस्तज्जायेकवचनं चंद्रसहास्येन वा तामसी गतिं परां कया क्रमेण मास्मिन् यथादिको क्षिप
असतो देविकेषु निदिशिंस्तामसी गतिं यामिनिकारु कलितं जगदुज्जीवयन्मुनः यस्मिन्
भुदिते जातः संम्यक् पुण्यज मोदयः ४३ अहोपरोपकरणं सद्यः फलति नेति चेत् सायम
स्तमितः प्रातः कथं जीवद्रविः पुनः ४४ सुदक्षदक्षिणामाशा माशानामिप्रतस्त्रिवान् क्रमेतः
सर्वमर्थतो हेतुयो हेतुिकस्यैव नरोक्तं अतो गंतुं ततो नूरुच्यजिज्ञप्तत् ४५
रात्रिरेव कालेयमः तेन प्रसंयस्मिन् भुनुदिते सति पुण्य कर्तारो जना इति मध्यमपरलोपिसमासाः अंय
थायानुधानः पुण्यजनो नैर्ज्ञतो यातुरक्षसी यमराक्षस रूपार्थस्य इति प्रतीया राक्षसनाशकस्य सूर्यस्य
तदुदयकारकत्वात् अनुदिते इति पाठो पुण्यजनानां राक्षसानां उदयउत्कर्षः जाता भवतीत्यर्थः एतादृशः सूर्योदया

येति पूर्वणसंबंधः ४३ परोपकारस्य सद्यः फलवत् सूर्योदयो तेनाह अहो इति परोपकरणं फलति इति इदं
चेत् सायं अस्तनाश इतः मासः पुनः कथं जीवत् उदियात् ४४ ततः सदक्षिणामिति प्राचीनपुस्तकस्थः पाठः
तत उदयानंतरं सम्यक् सुदक्षदक्षिणामिति न विनपुस्तकस्थ पाठो हेतुस्तद्वत् हेतुमाकेडेयति संबोधनं आशयाः
पूर्वशायाः नाथः सूर्यः रेविः शक्रामही सूनूः स्वर्भानुभानुजो विधुः बुधो हस्त्यति श्वेव दिशामीशा स्तथा ग्रहा
इत्यमरेक्षेपात् हेतुिकस्य सूर्यस्य हेतुिकश्चिन्नभानुश्चेति वक्ष्यमाणसूर्यनामां सप्तता उक्ततात् अर्बुताश्वाः
सर्वं आकाशं हेतुया क्रीडया क्रमेतः गच्छं तो पित तोरुणो रविं विज्ञापितवान् ४५ अरुण उवाच भानो इति
मानेन गवेषयद्वा पूर्वस्मात् मानालमाणात् उन्नतः तद्वत्तात्वात् ततो मेरोः प्रदक्षिणं स्वस्य उच्छन् ४६ अरु
णमिति सविता स्वहृदि अचिंतयत् चिंता मेवाह अहो रिति गगनमगीपि अनेता काश पथोपि विधेयं रुध्य
ते अहो आश्चर्यं इति अतिविस्मितश्चासीत् अत्र सविता ह्यचिंतयदिति पाठः प्राचीनपुस्तकस्थः स
विता वाक्य सर्वा वीदिति न वीनपुस्तकस्थ पाठो आयमर्थः ४७ योजना नामि सादिना नारदयः सूर्यैः ज
नस्य निमेषार्धात् योजनां देहसहस्रे देवते देवो जनेन याति सोपिर विश्वं रं स्थितः ४८ गत इति प्रागु

कर माहा

३७

त्तरदिशोऽस्थिताः जनाः सूर्यकिरणतप्ताः पीडिताः संतः तस्मात् सूर्यस्य उत्तरायणं गतत्वात् सविता अति
विस्मितः सन् गगनमार्गेऽपि विंध्येन रथ्येत अहो जाश्वर्यं इत्थं ब्रवीत् तत् विंध्यादध्यासक्षेपभागे तद्गमना
भावात् दात्रैव स्थितत्वाच्चेति भावः ४९

अरुणः भानो मनोऽन्तर्बिंध्यो निरुध्य गगनं स्थितः स्पर्धते मेरुणा प्रेषुस्तदन्तां तु प्रदक्षिणं ४६

अरुणं वाक्च माकर्ण्य सविता हृद्यच्चिंतयत् अहो गगनमार्गेऽपि रथ्येत चाति विस्मित ४७

योजनानां सहस्रं देहशते हृद्यो योजने योजनस्य निमेवार्धाद्याति सोऽपि चिरं स्थितः ४८ गते

बहुति श्वेकाले प्राचो दीप्ता भृशादिताः चंडरश्मः करत्रात पातसंतापतापिताः ४९

पश्चादिति पश्चिमदक्षिणदिक्कूळानि द्रव्यासं कुचितनेत्राः निद्रिता एव सताग्रहं दक्षिणगोलं
ताराग्रहयुक्तं नभः विक्षंतं स्म ५० दक्षिणा सज्जनवितर्कानां होहो इति द्वाभ्यां अहस्करस्य सूर्यस्या
भावात् अहो दिनं न अनिशाकरात् निशाकरस्याभावे अनिशाकृतस्मात् अर्थाभावे च यथा भावः नाच

यथा भावेति अपंचम्या इति पर्युदासात् पंचम्या अमृतं च द्राभावनिशानेनार्थः ननु च द्राभावेऽपि अमावास्यादौ
निशादृश्यते तत्राह अस्तंगतस्तदिति अस्तंगतानि अदृश्यानि कृशान्यर्थं दुर्तरगोलसंबन्धिनियस्मिन्निति
अस्तंगतक्षंतस्मात् नभसः हेतोः अयं भावः अमावास्यादौ रात्रौ दक्षिणोत्तरगोलस्थानि नक्षत्राणि दृश्यंते

श्वासा दक्षिणाशाश्च निद्रामुद्रितलोचनाः शयिता एव विक्षंतं सताराग्रहमेव ५० अहर्नाह

स्कराभावा निशानैवा निशाकरात् अस्तंगतस्तान्नभसः कः कालस्त्वेव न क्ष्येत ५१ ब्रह्मांडं किम

काले वै लयमेव्यति तत्कथं परापतंति नाद्यापि पारावार इतः स्ततः ५२ स्वाह स्वधा वषट्कार

वर्जिते जगति तले पंचयज्ञक्रियालोपाच्चकंपे भुवनत्रयं ५३

इदानीं तु दक्षिणगोलस्थान्येव दृश्यंते ५१ नोत्तरगोलस्थानि इति अमासंबन्धिन्यपिरात्रिर्नेति एवं च अस्तंग

तक्षिति न भो विषेधस्य सूर्यविना संभवात् तस्य च दक्षिणाशादीनामदर्शनान्नक्षत्राभावः न संभविष्यति

तिकस्मिन् विद्वागेन क्षत्राभावः दक्षिणभागेन क्षत्राभावो नेति भासते तेन विध्यस्य नक्षत्रमेतदलोपरिभागपर्यंतं

कर० माहा०

३६

वर्धनंगम्यते ब्रह्मांडं लयकालाभावे पितृयं पृथ्वी प्राप्यति किमिति वितर्कः प्राश्यति चेत् तर्हि ब्रह्मांडनाशसमये
पारावाराः समुद्रोऽतस्तत्तममममिलिते अथापिकथं न मिलंति ५२ स्वाहास्वधावषट्कारविशिष्टे देवपितृ
यज्ञकर्मभिः वर्जिते सति पंचमहायज्ञाभावात् ५३ सूर्य इति ताभिर्यज्ञादि क्रियाभिः देवानां तपिः तत्र क्रियास्त
तमेवा चित्रेति सूर्यतः सूर्यात्पादलो सति नाशानां कारणं केवलं रविः खरवविष्टुविधिरुद्ररूपत्वात् ५४
सूर्योदयात् प्रवर्तते यज्ञाद्याः सकलाः क्रियाः तभिर्यज्ञभुजात्पिः सविता तत्र कारणं ५४ चित्रगुण
द्वयः सर्वे कालं जानंति सूर्यतः स्थितिर्गर्विसर्गिणां कारणं केवलं रविः ५५ तत्सूर्यस्य गतिस्तंभा
स्तंभितं भुवनत्रयं यद्यद्यत्र स्थितं तत्र चित्रं त्यक्तमिवाविवलं ५६ एकतस्तिमिरान्नेशादेकत
स्तद्विवात्पात् बहुनां प्रलयो जातः कौदिशीकमभूत्संगत् ५७ इति व्याकुलितलोके स्तरासुप्त
शरीरे जाः किमेतद्कोऽभूत्तत्तद्द्रुद्रुवः प्रवाः ५८
तस्य सूर्यस्य तत्तत्तस्माद्गतो वीसूर्यस्य गतिस्तंभात् स्तंभितं त्वमेवाह यदिति यत्पृथ्वस्तयत्र यत्र स्थले
स्थितं तत्तत्तत्रैव चित्रे मिवास्त्वमिव स्थितं तमेव्यासत्ते नो ध्यात् ५९ इति एकतः दक्षिणपश्चिमदिशयोः

अधकारात् एकतः पूर्वोत्तरदिशो दिवा तपादिन संबध्युष्टत्कोदिकं भयद्रुतं कौदिशिको भयद्रुत इत्यमरः ५६
इति पूर्वोत्तरदिशो स्तरासुप्तशरीराः संसृप्तिमिति अर्श आदिवाच्च तस्मिन् तत्तलोके व्याकुलिते सति जाः
अकोऽअकालो कोऽोस्त्री देउबाणावेवर्गो वसरवारिषिसमरः एतत्तु विश्वनाशकं किमभूत् इति संविंश ५७
व्याकुलवशाच्चरितं भुवने व्याकुलजनविशिष्टे सति इत्यर्थः स्तरास्तरनरोरग इत्यत्र अग्निहोत्रं जुहोति व
बागुपंचीति । आत्मावारे द्रष्टव्यः श्रोतव्यो मंतव्यो निदिध्यासितव्य इत्यत्र यथा अर्थकमाच्छक्रमस्त
क्तौ भवति तथा द्विक्रमप्राप्तस्वर्गपातालभूलोकं सत्त्वा स्वर्गस्तत्पाताल्लोक इत्यर्थः अत्र लोकाश्च
तस्माद्यपि परोक्षेण यद्वा स्तरास्तरनरोरग रूपे लोके जने लोकस्तंभुवने जन इत्यमरः ५८ उरग इति
उपलक्षणं उक्तेतरप्राणिनीकशानामाकुरुतुं तुभुलोकसंबधिनस्तत्तथादिक्रियाभावेनोपोषितत्वा
दिनाभूलोकस्याकुलत्वं च मूले अनुपदेक्ष्यते मेव । पातालस्थानी तत्तत् हि अत्यन्तविध्यभारेण भस्मीपुटस्त
पपातालमंगभिया सर्वदेवमुनिगंधर्वादयः समालोच्य विचार्य ५९ देवा ऊचुः परब्रह्मादिरूपेण ब्रह्मदेवं

करः माहा०

३९

स्तुवंति नमश्चिदादशभिः। ब्रंक्षणेनमः कादशमायहिरण्यस्यहिरण्यमयंडस्यतदंडमभवत्तैममित्युक्तेः गर्भा टीका० अ० ६
यतत्राविर्भूतायेत्यर्थः ब्रंक्षरूपिणवेदरूपायअविज्ञातं ज्ञानाविषयः स्वरूपंयस्यतैस्मेनिर्गुणब्रंक्षणइत्यर्थः
अतएवकैवल्ययाद्वितीयायअमृतायाविनाशिनो ५९ यंवेदाः इदमिच्छतयानजानंतिभयत्रकुटितंयत्रैस्सा
देनांवाक्वर्णितुंशक्तानभवतितस्मैचिदात्मने ज्ञानरूपाय ६० यतोवाचोनिर्वर्ततेअप्राप्यमनसासहेति
ततः सर्वसमालोच्यब्रंक्षणांशरणययुः स्तुवंतोविविधैस्तोत्रैरक्षरक्षेतिनाब्रुवन् ५९ देवाः० नमो
हिरण्यगर्भायब्रंक्षणेब्रंक्षरूपिणे अविज्ञातस्वरूपायकैवल्ययामृतायच ६० यनं देवाविज्ञा
नंतिमनावापिकुटितं नयत्रवाक्प्रभवति नमसास्मैचिदात्मने ६१ योगिनोयंहृदाकाशेप्र
णिधानेननिश्चलाः ज्योतरूपंप्रपद्यंति तैस्मैश्रीब्रंक्षणेनमः ६२
श्रुतेः बालाग्रमात्रं हृदयस्यमेधेविश्वं देवं ज्योतिरूपंवरण्यद्वतिशिवायवर्वाशिर्षोक्तः प्रणिधानेनसमाधि
नानिश्चलाः स्थिराः योगिनः कपिलाद्याः यंहृदाकाशेदहराकाशेज्योतीरूपंपदयंति तस्मैश्रीब्रंक्ष
णेइश्वररूपायेत्यर्थः ॥

कालासुरायतदतीतीपंचबुधोद्विद्येति स माहोद्विगुः यत्कारणयेति शिवः कालायनिमिषादिद्विपराधीतरूपायस्वेच्छ
यापुरुषायप्रलस्यद्विष्टायांसहादिगुणेत्रयरूपायप्रलतिरूपिणपंचबुधोद्विद्यायपंचज्ञानेन्द्रियरूपाय ६३ उक्त
रूपत्रयेणरतिरसर्गातकारणे ६३ अंतःकरणचतुष्टयरूपं त्वेन नमति मनश्चित्संकरमविकल्मात्मकमनोरूपा
यनिश्चयात्मकबुधिरूपिणे चितनरूपं चिन्ताय अहंकारय हंकाराय चिन्ताहंकारय चितसहिताहंकारय चितिम
शब्दस्पर्शरूपरसगंधधमपदलोपीसमासेः पंचयानितं न्मात्राणि तद्रूपायवागादिपंचकर्मेन्द्रियरूपिणे ६४ बुधिरूपेणयबुधिसमष्टि
धातुकानिसूक्ष्मभूमहतसूतद्रूपायपंचबुधिरिद्यालंनचक्षुरादिपंचज्ञानेन्द्रियसमाष्टिरूपिणे एथिब्यादिपंचभूतात्मने विषयात्मने
तानि कालासुरायकालायस्वेच्छयापुरुषायच गुणत्रयस्वरूपायपंचबुधोद्विद्यायच ६२ विच्छवेसवरूपाय
रजोरूपायवधसे तमस्तेरुद्ररूपायसर्गस्थित्यंतकारिणे ६३ मनोबुधिरूपेणयचित्ताहंकारयनेनमः
पंचतन्मात्ररूपायपंचकर्मेन्द्रियात्मने ६४ नमोबुधिरूपेणयपंचबुधोद्विद्यात्मने शिवादिपंचरू
पायनमस्ते विषयात्मने ६५ नमोब्रंक्षंडरूपायतद्वर्तितेनमः अवचिनपराचीनविश्वरूपायतेनमः ६६
स्यकुचंदनादिविषयरूपाय ६५ ब्रंक्षंडरूपाय सत्सर्वविशिष्टाय तस्यब्रंक्षंडस्य अंतर्धर्मात्ते वैराजरूपाय
अवर्वाचीने संवादिपराचीने ब्रंक्षदेवादियद्विष्टे तद्रूपाय ६६

कर० माहा०
४०

अनिसंघंणुकादिनिर्णयपरमाण्वाकाशादितद्रूपिणसदसः पतयेसभ्यपतयेस्वेच्छयाजविष्णुताप्रकटीकृताः वि टीका० अ० ४
ग्रहामहत्याद्यवतारायेनतत्संबुधो ६७ हे ब्रह्मन्वेदाः तवशासाः तवस्वेदधर्मः जलं विश्वानिभूतानि सर्वा
णिभूतानि विश्वशब्देनसः सुभांसुलुगितिआततेतवस्त्वस्यपादश्चतुर्थांशः अथो अंशत्रयं निर्गुणतेनवन्तेति
पादस्यामृतदिवीतिश्रुतेः तवशीर्षः द्यौः स्वर्गादिलोकसंघः समवर्ततजातः ६८ अंतरिक्षमाकाशंवनस्पतिः
अनिस्यनिसरूपायसदसस्पतयेनमः नमस्तेभक्त हृदयास्वेच्छाविरुतविग्रहे ६९ तवविश्वसि
तंवेदातवस्वेदोखिलंजलं विश्वानिभूतानिपादशीर्षः द्यौः समवर्तते ६९ नाभ्याआसीदंतरिक्षं
तलोमानिवनस्पतिः श्वद्रमामनसोजातः श्वः क्षोः सूर्यः सावप्रभो ६९ तमेवसर्वतइदमसर्वं
स्नातास्कातिस्तुस्तुस्तुइह तमेव ईषतया वास्यमिदं हि सर्वेनमोस्तुभयोपिनमानमस्ते
इतिस्तुत्वाविधिदेवानिपतुर्दंडवक्षितो परितुष्टसादाब्रह्मा प्रत्युवाचदिवौकसः ७१
जाह्निकवचनं दृष्ट्वा लतादयः तलोमानिमनसः श्वद्रः चक्षोः श्वक्षुभः सूर्यः जातः ६९ हे देव ब्रह्मन् सर्वप्रपंच
जातं देव तमेव परब्रह्मरूपे तविसर्ववर्तते इह स्नाता स्कातिस्तुत्वा श्व तमेह इह शतृया इदं सर्वमावा स्य अंतया
मितपादेशावास्यमिदं सर्वं इति श्रुतेः वक्तव्यो ग्येतातुभ्यं भूयः भूयः नमोस्तु ७० ७१

मि

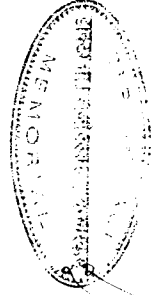
स

साहरिहरं वायस्तोष्पतितस्य वयं त्रयोपि ७३ रास्याम इति सकलानिसस्य प्रपंचः पुत्रे साद्यक्षायातः कसुद्र
व्यं सौभाग्यं ऐश्वर्यं अक्षयं अपवर्गं सायुज्यं मुक्तिं यस्य यद्यदीपसितं तस्य तत्तद्रविष्मति ७४ तस्मादिति
अस्पृक्तवस्य नाम अभीष्टदः साव इति ७५ ७६ पुनरिति यूयं स्वस्थाः भवत अत्रापि स्वल्पविषयेपी
सूर्यः मत्सन्निधौ वा किमिति समाकुलाः व्याकुलाः ७७ स्वल्पविषयमेवाह स्पर्थत हवि विध्यो मेरुणा
ब्रह्मोवाच यथार्थयानयास्तु सातुलोस्मि प्रणताः सुराः उत्तिष्ठतु प्रसन्नोस्मि हृणुध्वं वरमुत्तमं ७२
यस्तोष्प सनयास्तु साभ्रावान् प्रयतः शक्तिः मोबाहरं वा विष्णुवातुष्टास्तस्य सदा वयं ७३ रास्यामः
सकलान्कामान् पुत्रपौत्रान् पशुन्वसू सौग्यमायुरारोग्यं निर्भयं तरेण जयं ७४ ऐहिकायुष्मिका
भोगान्पूवर्गं तथाक्षयं यद्यदिष्टतमं यस्य तत्तस्य भविष्यति ७५ तस्मात्सर्वप्रयत्नेन पठितव्य
स्तुवोत्तमः अत्रीष्ट इति ख्यातः स्तुवोयं सर्वसिद्धिदः ७६ पुनः प्रोवाच तान् देवाः मणिप्रसू
स्थितान् सुरान् स्वस्थातिष्ठत भो यूयं किमत्रापि समाकुलाः ७७ स्पर्थते मेरुणा विध्यो ब्रह्मा
ध्वपरिरोधकतु यदर्थमागतायुयं तमुपायं वदामिः ७८
स्पर्थते अतपवस्त्वमार्गं प्रतिरोधकाजातः ७९ ७११ ७११

कर. माहा.
४१

अस्तीति मित्रावरुणयोः अपसंज्ञागस्त्यः मुनिः ७९ अविमुक्त इति तारकोपदेशार्थं विश्वेशेन अधिष्टे टीका० अ० ४
ते विश्वेशाधिष्ठित इति प्राचीनपुस्तकपाठः सम्यक् विश्वेशाधिपतिरिति प्राचीनपुस्तकपाठः असाध्यः या
च ध्वंतत्रगात्तामिति प्राचीनपुस्तकपाठः तत्र काश्यागतात् अगस्त्यं च ध्वंयाचय ध्वंतत्रगात्तामिति
वीनपुस्तकपाठे याचय ध्वमिह तत्र स्वार्थेणि चूहस्पतिना कर्त्रेति हेतुमणि ज्वाअग्रेतेनेव प्रार्थितं ब्रह्मात् ६०
ब्रह्मोवाच अस्मगस्त्यमानस्तपउग्रं महातपाः मे त्रावरुणि राधाय चित्तं विश्वेश्वरे विभो ७९
अविमुक्तं महाक्षेत्रे सर्वेषां मुक्तिहेतुके तारकस्योपदेशार्थं विश्वेशाधिष्ठिते स्वयं ६० याचय
ध्वंतत्रगात्तामकार्यं विधास्यति तेनेष्टिदवितालोकावातापील्यलभक्षणात् तदा प्रवृत्ति
वैलोक्ये केगस्त्यं नेव विभ्यति ६१
क
अगस्त्यपराक्रममहावंनेति अवितारक्षितावातापील्यलभ्योर्दस्योः भक्षणात् नाशनात् केन विभ्य
ति भयं प्राप्नुवन्ति ६१ ७॥ ७॥ ७॥ ७॥

नारद उवाच इत्युल्लेखिते वेधाः ब्रह्मा प्रभुदिताननादृष्टादनाउसुल्लोकमलने त्राश्च तैर्देवा अवदन् अहो धन्य
तमाशः सादि एव वंदतः संतः काशीसमाययुति चतुर्णां कागमनादिदिक्रियाकार्यद्वयकारिणी पुण्याति
शया स्वाप्यते अत्र तमन्वयः पृथक् पृथक् श्लोकव्याख्यायां तु स्ववाक्य मध्ये उक्तुल्लप प्रनयना शितस्व
विशेषणा संग्रहापत्तिः किमिति वयं धन्यतमाः अस्माभिः प्रसंगतः अगस्त्यं प्रार्थनं प्रसंगेन काशीविश्वेश्वरी
नार० इत्युल्लेखिते वेधास्तोपि प्रमुदिताननाः ६२ देवाः परस्परं प्रोचुरहो धन्यतमा वयं प्रसंग
तोपि दृष्टव्यौ काशीकाशीपतीश्वरौ ६३ अहो ह्यहो भिर्बहुभिः फलितो नो मनोरथः उक्तुल्लप
प्रनयनानिर्मितं सुदिवाचनः ६४ चरणौ तौ सूचरणौ यो काशीमभिगामिनो एकक्रिया
ह्यर्थकारी प्रप्यते पुण्यगौरवात् ६५ एवं वंदतो दृष्टस्याः सारां काशीसमाययः ६६ इति कर०
दृष्टव्यौ भविष्यतः बहुदिने नो मनोरथः काशीविश्वेशदर्शनरूपः सिधः दैवेन अद्यनेः सुदिवा सुदिनं
निर्मितं हतं तावेकचरणौ सूचरणौ गच्छति एकक्रिया दर्शनार्थं गमनक्रिया तद्दर्शनस्य काशीविश्वेशयो
श्वदर्शनस्य कर्त्रेति जातेति भावः एवं वंदतः देवा दृष्टाः संतः काशीभागताः ६६ ॥ ७॥

श्री०॥ मार्कंडेय उवाच० हे भूतभविष्यद्वर्तमानज्ञाननिधौ हे अव्यय। अविष्टं विशेषण अयमेव छति प्राप्नोतीति अ
यगतोपचायन्। येगस्यार्थोस्ते प्राप्स्यार्थः अव्ययस्वत्संबुद्धौ हे अव्यय नारदगीर्वाणैः दैवैः १ आश्रयेति आश्रय ईषत्श्रु
त्वात्पसाशिवधिः निधिः निधिर्नाशिवधिर्भारिसमरः २ कथमिति ततः प्रसृतः दधि० गत इत्यर्थः विध्यः तादृशीलिपुस्मापूर्वा
प्रकृतिकथमवापतददत्तदाकुसुधासमुद्रे स्नातुमेममनः उत्सुकं तद्वाणीश्रवणेमेमन उत्सुकमित्यर्थः ३ नारद उवा० ऋषेशति
मार्कंडेय उवाच० भगवन् भूतभव्यादिसर्वज्ञानमहानिधे अवाप्य कार्शीगीर्वाणैः कीमकारिवसाव्यय १ आश्रु
स्येमां कथां पुण्यानृत्तिमधिया मूढं शेषधित्तपसादेवैरगस्त्यैः प्रार्थितः कथं २ कथं विध्योपवापस्वां प्र
कृतिं तादृशिततः तव वागमतामोमनोमे स्नातुमुत्सुकं ३ नारद० ऋषेभ्युमहाबुधे भक्तिश्रद्धात
मन्विताः ततो वाराणसीं प्राप्य गीर्वाणास्ते सवासवाः ४ अविष्टं च प्रथमतो मणि कर्ण्य विधाततः सचे
लमभिमज्ज्या हतसंध्यादिमक्रियाः ५
गीर्वाणाः देवाः अनुपद्वक्ष्यमाणे अगस्त्यस्याश्रमं सर्वगीर्वाणा इत्यत्र अगीर्वाणा इति पदछेदः ततः सर्वसमाख्येयं
ह्माणं शरणं ययुरिति पूर्वोऽध्यायोक्तं सर्वशिरः प्रयोगे ब्रह्माज्ञया सर्वेषां तत्र गमनां गीर्वाणा अगीर्वाणाश्च अगस्त्याश्रमं जगु
रितिसार्धचतुर्णामन्यः कथं भूताः सवाः सवाः इन्द्रसहितः सव एव वासवाः वत्सार्थेण तदादयश्चेत्यर्थः अन्यथा

कर० महा०
४३

एकवाक्येगीर्वाणवासवपदयोः पुनरुत्थापतिः पुनः कीदृशाभक्तिश्रद्धाभ्यां प्रेमास्ति क्यबुद्धिभ्यां युक्ता किं कृताजगु दीका० अ० ५
स्तदाह वाराणसीप्राप्य तेन घर्षुदीप्तया दग्गीर्वाणमुगंधत्वारुअष्टवसेवः दयश्च सादि। मणिकर्ण्यो अविस्वरी प्रं
यथा तथा अभिमज्ज्य स्वाहादिव्यपितृन् अग्निघ्नान्तादीन्। तीर्थवासार्थिनः काशीवासे स्रूनं ब्राह्मणादीन् दक्षिणादिभिः
संतोष्य जंजसा सुखेन ४ ५ ६ ७ काशीगुणानुक्रमेण माह सर्वाथीनामिति द्वाभ्यां अत्र काशीभवानी सर्वदा
त्रिधुतिः तस्मै जोगिणः अंतर्कारु श्रोत्रे दक्षिणकर्णतारकुमंत्रस्थोपदेशात् मोचयेत् मुक्तिददाति ६ विश्वेति
संतर्प्य विधिवद्व्यपितृन् शुश्रूषति लोदकेः तीर्थवासार्थिनाः सर्वास्तर्प्य च पृथक् पृथक् ६ विश्वे
श्वरं भवानीं च पूजयित्वा विधानतः काशीगुणानुक्रमेण कुर्यात् तजगमुंजसा अगस्त्यस्याश्रमसर्वगी
र्वाणावासवाद्योः ७ सर्वाथीनामत्र दान्त्री भवानीं सर्वाकामाप्स्यत्येव त्रिधुतिः सर्वां जंतुं मोचयेदं
तकारे विश्वेशायः सोममंत्रोपदेशात् ६ विश्वेश्वरो यत्र न तत्र त्रिधुतिं धर्मार्थकामाप्स्यत्येव त्रिधुतिः अ
रूपरूपः सह विश्वरूपः सतस्मान् काशी सदृशी त्रिलोक्या ९
धर्मार्थकाममोक्षाणामेव रूपं आकारो यस्य सः अरूपरूपः निराकारब्रह्मरूपः विश्वरूपः जगदात्मविश्वे
श्वरो यत्र काश्यामस्ति तत्र किमपि चित्रमाश्रयं करेन सर्वं संभाष्येतेत्यर्थः तस्मात् काशी सदृशी नगरी त्रिलोक्यामस्ति ९

मुनेरगस्त्येन रुजमाश्रमं बटुभिः शिष्यैः १० अग्निमुद्रया धूल्युत्थिता दमुद्रयेत्यर्थः मुद्रितं चिह्नितं पर्णशालाया
अंगणचत्वरं ११ बटुव्रीहः कप्रसयः रथते कर्णयो रुद्राक्षमालेयेन तं अधिष्ठितं स्वीकृतं दृश्याः दर्भादिमया स
मस्य पृष्ठयेन तं अपरं विधिमिव ददृशुः १२ १३ मुनिरगस्त्यः यथोचितं उपवेश्य स्वानकेटवहस्यतीक्ष्णत
इति ब्रुवाणा गीर्वाणी उटजं ददृशुर्मुनेः होमधूमसुगंधाद्यंबटुभिर्बटुनिर्दत्तं १० पतिव्रता
शिरोरत्नलोपामुद्रां प्रिमुद्रया मुद्रितं वीक्ष्य विविधुः पर्णशालांगुणं सुराः ११ विसर्जितस
माधिचक्रधतकर्णसमालोकं अधिष्ठितं दृशी पृष्ठं ब्रह्माणमिव चापरं १२ पुरोगस्तं समालोक्य
सर्वदेवाः सर्वाः सर्वाः प्रहृष्टवाचनाः प्राप्सुर्न चैर्जयजेयति च १३ मुनिरुत्थाय तां सर्वानुपवे
श्य यथोचितं आशीर्भिरभिनंद्याथ प्रप्रच्छागमकारणं १४ नारद उवाच अगस्तिवचनं
श्रुत्वा बहुमानपुरःसरं धिषणाधिपते रास्यं विबुधा ह्यालु लोकिरे १५ गुरु रुवा० शृणु
ष्वेतन्माहाभाग देवागमनकारणं धन्यो सिद्धतल्लोसिमान्यो सिमहतामपि १६
तोग्निप्रमुखानित्यर्थः १६ नारद उवाच अगस्तीति धिषणाया बुधेरधिपते र्हस्यतेः मुखमालोकिरे अत्र

करमहा०

४४

लोकयंतिस्म १५ गुरुत्वाच्च श्रणुश्रुति हेमहाभागसुदैवशास्त्रिन् अगस्तेदेवागमनस्यकारणंश्रणु १६ अग धीका-अ-५
स्तिप्रसन्नतार्थं तस्मै लोकरीयास्तौतिपतीति यत्तथापुण्यराइयंतवसधर्मिणीपत्नीलोपामुद्रातवछाययातुत्यास्ति
छायादृष्टंतेनसदातदानुकूलंघोतयति १७ तुर्यर्थपरलोकः अयंलोकोपिइतिद्वयंभार्ययाजायतेभवति।
सभार्यस्यलोकद्वयंमुखकारिभवतीत्यर्थः देवपित्रतिथिनामिज्यादिकर्मन्वअभार्यः नाहति १८ सहिसएवग्रहस्तु
पतिव्रतेयंकल्पाणिलोपामुद्रासधर्मिणी तवांगच्छययातुत्यायत्तथापुण्यकारिणी १७ परलोकस्तु
यंलोकोजायतेभार्ययाद्वयं देवपित्रतिथिज्यादिनाभार्यः कर्मन्वाहति १८ ग्रहस्तुः सहिविज्ञोयय
स्यगेहेपतिव्रता ग्रस्यतेन्यः प्रतिपदं राजस्याजरयायथा १९ यथागंगावगाहेनशरीरं पावनं भवेत्
तथापतिव्रतादष्टाशभयापावनं भवेत् २० गंगास्नानसमं द्युतथजातंतवदर्शनं इतिस्तत्तामहा
भागमुनिपत्नीपतिव्रतां २१ प्रणम्याथमुनिप्राह मुनिः सर्वार्थकोविदः प्रणवस्तेजुतिरियंक्षमेषा
हंस्वयंतपः २२

अन्यः असतीपतिः राजस्यारजोगुणविशिष्टया अससेत्यर्थः त्रिधाग्रस्यते पीडयते तथाभुभयाकल्याणकारि
ण्यापतिव्रतायाः तत्कर्तृकयातत्कर्मिकयावाट्ट्यादर्शनेनशरीरं पावनं भवेत् २० पतिव्रतादष्टेतिपाठस्तस्यकू

अर्थासंगतेः भुभयेतिपरासंगतेश्वलोपामुद्रास्तौतिअर्थेन गगेतिहेलोपामुद्रयत्तवदर्शनंजातंतद्रास्नानसममिति
स्तत्ता २१ अनुरूपयोर्युवयोर्योगोयमितिस्तूचयथनअनुरूपप्रणवश्रुत्यादिरूपकमाह प्रणम्यति सर्वार्थानां
स्तातामुनिः एहस्पतिः मुनिमगस्तिं २२ सदिति इतिहेतोः अगस्तेहंधन्योसिइदंलोपामुद्रात्मकंपातिव्रतंप
तिव्रतासंबधितेजः भवान्यरं श्रद्धं ब्रह्मतेजः ब्राह्मणतेजः २३ तत्रेति तत्रतयोस्तेजसोर्मध्ये एतत् अनिवर्चनीयं
सक्रियेयं फलं हेहिधन्योसीतिमहामुने इदंपातिव्रतंतेजोब्रह्मतेजोभवान्यरं २३ तत्राप्येतत्तपस्तेजः
किमसाध्यमतस्तव तवमाविदितं किंचित्थापिप्रवक्ष्यामि २४ यदर्थमागतादेवास्तमुनेत्रनिशामय
अयंशतमस्वसाक्षाद्ब्रह्माकृतिशायुधः २५ सिध्यच्छक्तयद्वादिदृक्प्रसादं प्रतीक्षते यस्यपुन्यः
रिसरेकामधेनुव्रजश्वरेत् २६ यत्सौराः कल्मषक्षणां निघंछायामुशैरते यद्व्यासकचतिष्ठेति तेचिं
तामणिकर्कराः २७

स्ते

तपःक्षेत्रः अतस्तेजस्वयस्यैकत्रमेरुनातवासाध्यं किंपपिनतवअविदितं किंचिदपिनास्ति २४ यदिति हेमुने
अगस्तेअत्रतवाश्रमेनिशामयश्रणुइदंस्तौतिसार्धद्वयेन अयमिति अयंशतमस्वकर्ता वृत्रहंतेतिपुण्यवत्सहस्रोक्तिः २५

कर० महा०

४५

सिद्धिरिति अणिमामहिमांचेवगरिमारुचिमातथा ईशित्वं वशित्वं च प्राप्तिः प्राकाम्यं एव च तिमहासिद्धीनामष्टकं टीका० अ० ५
यद्वोस्यस्य सपाकं वाक्षपातं प्रतीक्षत इच्छति परिसरसमीपभागे २६ यदिति ते प्रसिद्धाः चित्तामणीनां कर्तारशकला
निसंवातिर्कराः इशानूतनपुस्तकपाठे ते इति तत्विशेषणमसंगतं शर्कराशद्वयस्त्रीतातेयुदाते इत्यत्र व्यस्येन पुस्तकार्थ २७
शेषसप्तद्विपला नाहरी अयमिति जगज्जातिः जगत्काराकः पुनर्नर्थे अयं तु इति प्रत्येकं संबध्यत श्रीरः कुबेरः अमी-
तुरुद्रादयः रुद्र ईशानः आदिशङ्खिन वस्वादयः २९

अयमग्निर्जगज्जातिर्धर्मराजस्त्वयं पुनः निर्कृतिर्वरुणावायुः श्रीरुद्रादयस्त्वमी २९ आराध्यते सुचारित्रे
सर्वकामार्थमीश्वराः समभ्यर्थयित्तो मीतयाच्यस्तु जगत्कृते वाङ्मनोद्यमसाध्यं तत्तव विश्वोपकारकं ३०
कश्चिच्छेदो विध्यनामा भानुमार्गवरोधकः वर्धते तस्य ध्यामरोस्तद्विधिर्न बर्हय ३१ येष्वभावकु-
टिला येन मार्गवरोधकाः परस्पर्धावधिमत्तद्विधिर्गर्हिता बुधैः ३२ इति श्रुतागुरोर्वाक्यं सविचार्य
महामुनिः क्षणमनः समाधाय तथेति प्रत्युवाच ह ३३ साधयिष्यामि वः कार्यं विस्मृत्वा तिविद्वोकसः
मुनिर्चितपरो भूत्वा गस्तिध्यानपरो भवत् ३४ ततो ध्यानेन विश्वेशमालोक्य समुनिश्वरः त्रुषे प्रो-
वाच तां पुण्यां लोपामुद्रां मिदं च ३५ अपि पश्य वराहो किमेतत्समुपस्थितं कृतकार्यं कचवयं
मुनिमार्गानुसारिणः ३६

३

अराध्यं त इति इश्वराये इन्द्रादयो लोचरिन्नमेव चरिन्नं स्वार्थप्रज्ञाद्यणुसुचारित्रे नर्भः सर्वार्थं आराध्यते
अमी इन्द्राद्याः जगदर्थं याचि तासां यान्त्रकाः तृयाच्यः याज्वापरणकर्ता अयं भावः या न् सर्वकार्यं सिध्यर्थं सर्वयाचते
तैस्त्वजगत्कृत्याणार्थं याचसे अतस्तत्सदृशो भाग्यवान् कौपि नास्तीति वागिति विश्वस्य उपकारकं उपकार-
कर्तृ तत्कर्म तव वा ३ मा त्रस्य उद्यमेनैव साध्यं अस्ति न तु शरीराद्याया सापेक्षेऽर्थः ३० तदेवाह कश्चिद्विद्वद्दिशि
होभ्यो ३१ येवेति परस्पर्धावधिमत्तानाः ३२ इतीति समाधाय स्थिरं कृत्वा तथेति तथा स्ति त उवाच ३३
साधेति विशेषमुक्त्वा सामाह हे ऋषे मार्कंडेय ततः अगस्तिः विश्वेशमालोक्य लोपामुद्रां प्रोवाच ३५
अपीति हे वराहो हे इन्द्रं प्राप्सं पश्य तद्विध्यं रघुनाशनात्मकं कार्यं कचवयं मुनयः क ३६ येनेति येन श-
क्रेण गोत्राः पक्षहीनाः रुताः सद्भ्यः गिरिमात्रके लघुगिरी विध्यं भवेत्कथं भवेदपि तु न भवेदेव ३७ कस्मेति
सद्भ्यः रिध्यै विध्यं रघुनाशनरूपकार्ये रिधे द्विजमियाचयेदिति काकुः ३६ क्रियंते रति येशोलाः
३८ वाग्निनाथस्याग्नेरंशविशेषणव्याकुलाः क्रियंते तद्विधिस्तं भने तस्य शैलविशेषस्य विध्यं रघुनाशनं

प्रवक्ष्यामि रति उवाच वानि सञ्ज ३८

करं महा०

४६

भि

तस्य शैलविशेषस्य विध्यस्य रक्षितं भवेत् आभुषणं साक्षादग्नेः शिखावानाभ्रदाक्षणे रिपुभरः सात्रिभुवनरुहः टीका० अ० ५
समर्थाशक्तिः कगता आहोचित्रमिदं ३९ नियतेति भावमात्रकं अद्रिगोत्रगिरिग्रविस्मरः विध्यमित्यर्थः शैलं ना
लं किं न समर्थः किं यदा किं कुतो न शक्तिः ४०

येन गोत्रमिदं गोत्राविपक्षाहेलया हतः भवेत् कुटितसामर्थ्याः सकथं गिरिमात्रके ३७

कल्यारक्षोगोयस्य कुलिशस्य चायुधं सिध्यच्छकं च यद्गिरिसिद्धये प्रार्थये

द्विजं ३८ क्रियंते व्याकुलशैलजहोरावाग्निना च ये तद्दक्षिणं भवेत् शक्तिः

कगता साभुषणं ३९ नियता सर्वभूतानां यो सौदंड्यधरः प्रभुः स किंदंड इते

नालं मेकं तं गावमात्रकं ४०

इतरदेवानुद्दिश्याह । आदिसेति द्वाभ्यां येषां मादिसादीनां दृष्टपतनमात्रेण ते आदिष्वाद्यः मरुद्गणैर्देववि
शेषैः सहिताः विश्वेदेवाः दत्तौ अभिनी कुमारौ अन्ये दिव्यौ कसो देवाः गिरिर्विध्यस्य रक्षेन्निषेधेन निवारणे

कांते लोपामुदेशक्तानो किं यदा किं कुतो नो शक्ताः ४१ प्लुता इति । आः इत्ययं स्मृतिद्योतकं । कारणहेतुः ।

काशीमुद्दिश्य मुनिभिर्भैरवैः स्तुताः भाषितं वाक्यं गीतं तन्मया स्मृतं ४२ तद्वाक्यमाहागतिः अविमुक्तमिति

आदिष्टावसवोरुद्रास्तुषिताः समरुद्गणाः विश्वेदेवास्तथा दत्तौ ये चान्येपि दिव्यौ

कसः ४१ येषां दक्ष्यातमात्रेण पतन्ति भुवनानपि ते किं समर्थावो कांते गिरिस्थिनि

षेधेन ४२ अज्ञातं कारणं तच्च स्मृतं वाक्यं सुभाषितं काशीमुद्दिश्य यद्गीतं मुनिभिस्तु

त्सदर्शभिः ४३ अविमुक्तं न मोक्तव्यं सर्वथैव मुमुक्षाभिः किंतु विश्वाभाविष्यति काशं

निवसतां सतां ४४ उपस्थितोयं कल्याणि सौतरायो महानिह न शक्यते न्यथा क

तुं विश्वेशो विमुखो यतः ४५

किंतु परंतु विश्वाभाविष्यति हे कल्याणि हे कांते स किंतु अंतराय इह काशी स्थिति विषये प्राप्ताः ममेति शेषः यतः

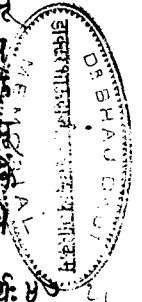
हे तौ रस्मासु विश्वेशो विमुखो जातः अतो न्यथा कर्तुं न शक्यते ४५

कर. महा.

४०

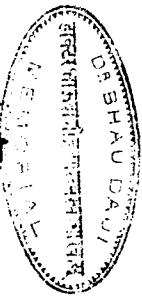
वर्जित

काशीति यद्यस्माद्विप्रक्षययाकाशीप्रासायदिवैनिश्चयेनमुमुक्षुः संसृतेरात्मानं मोक्तुं मिच्छरस्ति चेत्तर्हि कस्ता टीका० अ० ५
काशीमुमुक्षुः मोक्तुं मिच्छुः स्यान्न सजेदेव अत्र दृष्टांतमाह हृद्यं स्वादुं करं ग्रासं विसृज्य स्वकूर्परं कोम
रवीलेटि आस्वादयति न कोपि सर्थः ४६ अहो इति जनाः मूर्खवत् सक्ततां नो मुख्या राशिर्यस्मात्तां काशीय
जेयुः किमपि तु नेव सजेयुः अत्र दृष्टांतमाह प्रतिमज्जनं मति कादित्वा भवत् शालुक संज्ञकं कमलस्य वंदं
काशीद्विजानुग्रहतो यदा सा कस्तां मुमुक्षु र्यदिवै मुमुक्षुः ग्रासं करं ग्रासं विसृज्य हृद्यं स्वकूर्परं लेटि विम
टचेताः ४६ अहो जना बालि ब्रह्मव किमेतां काशीयजेयुः सक्ततैकराशिं शालुक कंदं प्रतिमज्जनं कि
लभेत तद्वत्सुभाकिमेवा ४७ भवत्तरोपुष्य राशिं छेदं हृद्यं विनि युज्य काशीं संप्राप्य किं मूढधि
येन्यतो वैश्यासवो दुर्गतिमुचियासवः ४८
भेत किमपि तु न लभेत शालुक मेवा कंदोः स्यात् इत्यमरः तद्धृदि तरयामवत् एषा का सुलभा किमपि तु ने सर्थः ४७
भवेति महाकष्टे र्जमां तर संपादित पुण्य संचयिनि युज्य व्यइत्ता विनिमये दत्त सर्थः ते पुण्यैः लब्धोति यावत्
काशीप्राप्य अन्यत्र यातुं छवः मूढः वै निश्चयेन दुर्गतिं नरकं नरको दुर्गतिं स्त्रियां मिमरः उचियासवः

गंतुमिच्छवः विंये काशीयन्तुं इच्छंति ते नरकमिच्छंते वेति भावः ४८ केति विश्वं विश्वस्वरूपं यस्य सदेविवर्ता
धिष्ठानं पदं व्यवसितत्राणस्थानं लक्ष्मां प्रिवरुतु इत्यमरः ब्रह्मवस्तु तस्य प्रकाशिका ब्रह्मज्ञानं दे सर्थः काशिका
द्युपरित आसमंतात् काशी तरदेशेषु सर्थः तुच्छमन्यो काशी कसीति रिक्तं कार्यं कृतं न स्मादुक्षिमान् अन्यत्र कारयाज
न्यत्र कुतो याति गच्छति आत्मपुण्यस्य काशी वासलाभाभावे दृष्टांतमाह अत्रास्य मे पमुने कृष्णोऽस्य फलं तन्मुसा
पेक्ष्या मरुदिसर्थः याति माति किमिसर्थः अयं भावः यथा लक्ष्मो महाफलं न माति तथाल्पपुण्यं स्य मे काशी क्षेत्रवासो
ककाशिका विश्वपदं प्रकाशिका कं कार्यं न्यमरितो हि तु छे तसं डितो न्यत्र कुतः प्रयाति किं याति कृष्णोऽ
फलं ह्यजास्ये ४९ हेयक्षराजरजनी कारचारमूर्ते श्रीपूर्णभद्रसक्तनायक देउपाणे हं वै तपो जनि तदुः
स्वमवैषित्वं किं मां बहिर्नयसि काशिनि वा शिरक्षिन् ५०

दुर्लभ इति यदायः अन्यत्र काशी तो न्यत्र याति संपदितः कुंतः नैवे सर्थः शेषं पूर्ववत् ४९ इउपाणिमां कोशतिहे
इति यक्षणां राजनृचं स्वत् संदरे देह पूर्णभद्रस्य सक्तनायक काशी नायक हे देउपाणे त्वमवैषि जानासि काशो का
श्यां रुदिकारादिति विकल्पात् ऋषिभावः निवासि नारक्षक ५०

परेति अत्र काश्यां परेषामपवादोपकाराः मयानुज्ञाः परस्परस्त्रीहरणबुद्धिर्ननुज्ञा मया इति सति एष काश्या
 बहिर्यनि रूपः पाकः फलं कः कस्मात्कर्मणो जातः इत्यर्थः ५९ अभ्याथित इति देवैः विध्यदम नार्थं प्रार्थितो हं
 किं करोमि उपायाभावात् कार्यं कर्तव्यमेव परोपकारार्थं किं न क्रियते अपितु सर्वं क्रियत एव एतद्विषयो शिष्टानां
 रं प्रामाण्यमिति दधीचिरिति दधीचिर्मुनिः अर्थेनेद्वगणो यजुस्त्वीनिबालिर्बैरोचनिः अर्थेनेनामनायजग
 परापवादो नमया किं लोकोः परोपकारो मिमया लोको न परस्वबुद्धिः परदारबुद्धिः क्षता मयानात्र कएष पाकः ५९
 अभ्याथितो देवगणेः करोमि किं परोपकाराय न किं विधीयते दधीचिरस्त्वीनिपुरान् किं ददौ जगत्रयं किं
 न ददति निबालिः ५२ दत्तं स्म किं नो मधुकैटभौ शिरो बभूव ताक्ष्योपि च विष्णुवाहनं आरुष्य सर्वांस्त
 मुनीन् मुनीश्वरः सबारुहं धानपितत्र वासिनः तृणानि दृक्षांश्चरताः समस्ताः पुरीपतिरुम्य विनिर्ययो बहिः ५३
 त्रयं त्रैलोक्यं न ददौ किं ५२ दत्त इति मधुकैटभौ शिरो विष्णवे नो दत्तः स्मन दस्तुः किं गृहो विष्णवे स्वश
 रीरेवाहनहेन न ददौ किं अतो मयापि परोपकारार्थं काशीवासस्थाज्यः इति निश्चयं गतु मधुक्तोः सन्
 सर्वान् दृष्टि आरुष्य सादिस मस्ता इत्युतेन सः मुनीश्वरोगस्त्यः काशीवासिनः सर्वं मुनीन् बालदृष्टोः

सहितान् समस्तांस्तृणपक्ष्मलतांश्च आरुष्य काशीप्रदक्षिणीकृतस्याः बहिर्यनिर्ययो ५३ पुनः पुनः काशीस्वरहा
 णि पश्यन् खनेत्रे प्रतिवदति अश्रूणीति अश्रूण्युपस्पृश्येति नवपुस्तकं स्छपाठे अश्रूणि काशीरागस्वेदादागता नि
 नेत्रजलानि उपस्पृश्य प्रमाज्येयर्थः असीमुपस्पृश्येति प्राचीनवपुस्तकपाठे असी असी संज्ञकांतत्र सांनदीं अ
 सीवरुणयोर्मध्ये पंचकोशी महाफलेत्युक्तेः लक्षणायात्तत्संबन्धितं लं उपस्पृश्य चाम्येत्यर्थः अयमेव पाठः सं
 म्यक् उपस्पृशीं स्तान् च मनमिद्यमरात् काशीं स्छगृहपत्नीः पश्यन् हेमेनेत्रे सरले सति जतुवके सतीत्यर्थः यु
 वो काशी प्रपश्यते विक्षेपं तां बतरे देवतः परं युवां क इयं पुरी के सुवाच पुनरतस्याः दर्शनं दुर्घट इति भावः ५४
 अश्रूण्युपस्पृश्य पुनः पुनर्मुनिः प्रासादमात्रापरितो विलोकयन् उवाच नेत्रे सरले प्रपश्यतं काशीयुवां वा
 कपुरी त्रियं वत ५४ स्वेरहं संव्यविधायता लिकामिथः कोरणपिकरप्रदं सीमाचराभूतगणाव्रजामिहं
 विहाय काशीं स्छते करादि ५५ इति विलोक्य बहुराः समुनिस्त्वगत्य त्रैलोक्यं युगमवदहो अबलासहायः
 मूर्खो मवाप महतीं विरहिं जलमहाकाशीकाशिपुनरेव च देहिदृष्टिं ५६
 सीमाच्छाः भूतगणा अहं काशीं विहाय यामिदं यतः नाशो मोदमाना संतः परस्परस्य हस्तं धत्वा परस्परस्य कोरतालि
 कोदहास्य छंदेह संतु इति यं कंचन प्रतिअगस्त्युक्तिरिये ५५ इति मिति अगस्त्यविलोक्य काशीं दृष्ट्वा त्रैलोक्यं पक्षि

कर. महा० साध्या इति षड्विंशतहादः चिन्ने सनाथां शोभमाना मिथर्थः ६४ उक्तं मुध्वं ग्रीवं यथा तथा साध्वसं भयं ६५ तत्ता टीका० अ० ५
 लेगिहस्त्रीभवनकाले अकालं यत्तु चोदया मास उच्चैरसंतं ६६ यथा पाषाणादिभारेणाक्रांतः पुरुषो नितनो भवति त
 द्वाञ्चैताभेराक्रांत इवातिनमः सन्स्थितः ६७ ६८ एतदेव धर्तैः अवर्धने दृष्टा तयाह। यथेति। खलानां मनोरथ
 विध्यसाधुरसिप्रज्ञं प्रविजानासितवतः पुनरागमनं यावत्तावत्सर्वतरो भव ६९ नार० इत्युक्तादस्ति
 पासाशां सनाथामकरोन्मुनिः निजश्वचरणविन्यासे स्तयासाध्यातपो निधिः ६४ गते तस्मिन्मुनि
 वरे वेपमानस्तदागिरिः उक्तं मसुहस्यसाध्वसं पटमंगतः ६५ अद्य जातः पुनरहं न शोभय
 गास्तिना नमया सदृशो धन्यः शतिमेन स वैगिरिः ६६ अरुणोपि न तं काले कालज्ञात्वा न कालयत्
 जगत्सास्थ्यमवापाञ्चैः पूर्ववद्भानुसंचरैः ६७ अद्यैवावापराश्रवाप्यागमिष्यति वैमुनिः इति चिं
 तामहो भोरगिरिराक्रांतवस्थितः ६८ नाद्यापि मुनिरायाति नाधापि गिरिरेधते यथा त्वलज्जनामं
 हिमनोरथमहारुहाः ६९ विवधिषिति यो नीचः परासूयां समुद्रहन् दूरे तद्वाधिवार्तास्तां प्राग्धरपि संशयः ७०
 वृक्षाः यद्भवन्वर्धते तद्द्विरिरीवर्धते ६९ उक्तमर्थं सामान्येन समर्थयति। विवधिषतीति। यो निचः परस्त्रीसूयां

श्यं

गुणेषु शेषाविष्करणपूर्विकां संधीकुर्वन्वर्धितुमिच्छति तस्य धनधायादि प्राग्धरपि संशयः सापिति छेन्नवेति संदे
 हो भवति ७० तेन रवलमनोरथस्य सिध्यभावेन सिधुना रोचविश्वं कुशल युक्तं वर्तते तत्र हेतुमाह इत्येव
 स्थितमिति ७१ खलमनोरथवर्धनवैयर्थ्यं दृष्टांतमाह विधवानामिति तद्वत्खलमनोरथाः उच्चैर्यथा तथा
 उद्भूयोदयतत्रवनस्थितिर्दुमुत्तरे चेति पयद्वयं क्वचिमुक्तेन दृश्यते ७२ किं नदीकुसितनदी अस्मनश्चेती
 मनोरथानसिध्यति सिधुना शयति वैधुवं खलानां तेन कुशलि विष्वं विश्वं शरस्ति ७१ विध्यवानं स्तनद्वंद्वं
 वंधंते लयमेति च उन्मयोनम्यते नोच्चैस्तद्वत्खलमनोरथाः ७२ भवेत्कुलं कषायद्वल्यवर्षेण किं नदी
 खलधिरित्यवर्षेण तद्वत्स्यात्सुकुलेवा ७३ अविज्ञायान्यसामर्थ्यं निजशक्ती प्रदर्शयन् उपहासमवा
 प्रीति यथैवायमिवाचलः ७४ इति करवीरमाहात्म्ये पंचमोऽध्यायः ७ ७ ७ ७
 यावत् अस्मदृष्ट्या कुलं कषा स्वतीरपातिनीयथा भवति तथा खलसंपत्तिः अस्मप्राप्त्या कुलं कषा नाशकं विस्व
 कुलनाशिनी भवतीत्यर्थः ७३ यथैव यथा वदेव स मिति यावत् उपहासं प्राप्नोति उक्तं सामान्यार्थं प्रकृते गि
 रो दृष्टांतं तेन स्यति अयमिवाचल इति ७४ इति श्री करवीरमाहात्म्यटीकायां पंचमोऽध्यायः श्री हृष्कार्पणमस्तः

कर माह

५९

दीक्षा अ. ५

